

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/10 Spring 2016, p. 89-136
DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9546>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: 06.04.2016 ✓ Accepted/Kabul: 16.06.2016
✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR - Doç. Dr. Halil ÇELTİK

This article was checked by iThenticate.

AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ: FÂTIHA VE İHLÂS SÛRELERİ TERCÜMELERİ VE TEVHÎD MANZÛMELERİ

Cemal BAYAK*

ÖZET

Fâtiha ve İhlâs sureleri İslam inancının özü *tevhîd*'in en yalın ifade edildiği metinlerdendir. Bu özellikleri dolayısıyla, bu sureler ve verdikleri tevhîd mesajı ile ilgili İslam'ın en erken dönemlerinden itibaren, özellikle mutasavvıflar tarafından çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu çalışmalar zaman içinde tevhîd konusunda müstakil bir ilim dalının doğmasını sağlamıştır. Fâtiha, İhlâs sureleri ve tevhîd konusu çok sayıda ilmi eserde ele alındığı kadar, birçok edebi metinde de işlenmişlerdir. Bu konudaki çalışmalarda çoğu kere, buradaki metinde de olduğu gibi, ilmi ve edebi yaklaşım ve ifade iç içe geçmiştir.

Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1628) ve Kadızâde Mehmed Efendi (ö. 1636) farklı yönleriyle 17. YY Osmanlı tarihinde önemli etkiler bırakmış iki önemli şahsiyettir. Hüdâyî mutasavvıf kimliği, Kadızâde de dinî metinleri diğer ulemeden farklı yorumuyla sadece kendi dönemlerinde değil günümüze kadar gelen bir etkiye sahip olmuşlardır. Elimizde bulunan Fâtiha ve İhlâs sureleri tercümelerinin Fâtiha suresi tercümesi bölümü, farklı İslami yaklaşımlara sahip bu iki şahsa da ithaf edilmiş bulunmaktadır. Eldeki beş nüshanın tamamında tercümenin hemen devamında Hüdâyî'nin *Tevhîd Manzûmeleri*, Pir Mehmed Azmî'nin müseddes ve Cinânî'nin tesdisinin yer alması bu ihtilafli durumu daha karmaşık hale getirmektedir.

Bu çalışma Aziz Mahmud Hüdâyî ve Kadızâde Mehmed Efendi'yi kısaca tanıtmayı, Fâtiha ve İhlâs sureleri tercümeleri ile *Tevhîd Manzûmeleri*'nin karşılaştırmalı metnini oluşturmayı, içeriğini değerlendirmeyi ve adı geçen surelerin tercümelerinin mütercimi konusunu tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Allah, Aziz Mahmud Hüdâyî, Bâyezid-i Bestâmî, Cinânî, Divan Edebiyatı, Ebu Sa'îd Ebü'l-Hayr, Fâtiha Suresi, İhlâs Suresi, Kadızâde Mehmed Efendi, Klasik Türk Edebiyatı, Pir Mehmed Azmî, Tevhîd, Türk Edebiyatında Tevhîdler.

* Yrd. Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: cemalbayak@gmail.com

**AZIZ MAHMUD HUDAYI: THE TRANSLATIONS OF FATİHA
AND IHLAS SURAS AND THE TWO POEMS OF TAWHID**

ABSTRACT

The Fatiha and Ihlas suras, the first and the 112nd chapters of Qur'an respectively are the texts where the essence of Islam, tawhid, the declaration of the oneness of God, is expressed vividly. There have been many works, especially by sufis since the early days of Islam on these suras and *tawhid*, which gradually made this subject a discipline. These suras and tawhid were not only the subjects of academic research but also topics of literary works, which are often intertwined as it is the case in this paper.

Aziz Mahmud Hüdai (d. 1628) and Kadızade Mehmed Efendi (d. 1636) were the two significant theologians of the 17th century who had enduring legacies in the Ottoman society and history, the former as a sufi, and the latter as an interpreter of Islam on the literal basis. There is a translation of the Fatiha sura which is attributed to both of these two. There are five manuscript copies of the work, which are followed by the two poems of tawhid by Hudayi, and one poem for each by Pir Mehmed Azmi and Cinani, adding one more dimension to the conflict.

In this paper, I plan to look into the lives of Aziz Mahmud Hüdai and Kadızade Mehmed Efendi by the aim of finding clues for the ownership of this translation. I will also examine the manuscripts of the work with this purpose in mind I will also provide a critical edition of the translation at the end.

STRUCTURED ABSTRACT

Introduction

The belief of *tawhid* is the main message of Islam. It means there is only one God, which all monotheistic religions have been unanimous on. This subject has been the main starting point of those religions and this belief developed to become a discipline, especially in Islam.

Understanding the Qur'an was the main inquiry for new comers of Islam from non-Arabic nations. Therefore, the need to translate the book into their language was felt soon after they embraced the new religion. It is reported that the first translator of the Fatiha sura into Persian was Salman (d. 656), a leading friend of the Prophet Muhammad, who were from the same region. It was about the tenth century when the whole text of the Qur'an was translated into Persian. It is believed that the Turkish translation of the book followed the Persian one shortly after. Meanwhile, translations of single suras of the Qur'an were also in the process. Among them, the Fatiha and Ihlas suras were the most translated suras due to importance attributed to them by the Prophet.

Aziz Mahmud Hüdai, who was a prominent judge in Bursa gave up his position and distributed all of his wealth to the needy, which

Turkish Studies

were preconditions for accepting him as a disciple by his master Uftada (d. 1580). He became one of the most influential sufis of his time. He left about 30 works of academic and literary nature in Turkish and Arabic. Besides, as another important figure, Kadızade Mehmed Efendi went down in the Ottoman history a theologian who started the first mass public movement of religious nature. Kadızade, who was a contemporary of Hudayi, started his controversial sermons with an anti-sufi standing right after Hudayi passed away. He became famous by his hardline interpretation of some Islamic understandings; however, strangely enough, he considered bribe given to the state employees as gifts. He left some academic and literay works behind, but their titles and numbers yet need to be studied. There is very little information on him in biographic sources. By the blackout of those sources, it seems he became the target of discrimination in those sources them due to the trouble he caused.

Findings

There are five manuscript copies of the translation of the Fatiha sura, of which one also has the translation of the Ihlas sura. All of these copies do not carry a name of an author, and they are housed in a collection where many works of many authors exist. There are two copies that are attributed to Hudayi and Kadızade; Topkapi copy for Hudayi, Corum copy for Kadızade. The attribution sentences are at the beginnings of those copies, which is not in line with the tradition of the Ottoman book-making for authors to tell about themselves. It is clear that these sentences were added to the text by those who copied them. Index pages of only two copies, out of five, have the names of those authors, one for each of them. While Beyazit copy's page vaguely attributes the work to Kadızade, Topkapi copy's page clearly attributes it to Hüdâyi.

One needs to look into the work and compare it with the poems of Hudayi on tawhid whether there are signs that help to determine whose work this might be. There are similar approaches to subjects of *evliya* (saints) and *şirk-i hafî* (cryptic polytheism) in both works. There is a pro-sufi standing in those statements. When the personalities of these two are considered, this approach would likely be made by Hudayi since the other was against the sufi practices.

Translation method used in the translation is a rarely followed one. In the translation, all verses of the Fatiha were interpreted through the theme of tawhid. Thematic interpretations of the Qur'an, though not new, were considered risky because it carries the danger of taking out the verses from their original contexts. Interpretations were done only on chosen verses. Here it is different; all verses of one sure are interpreted through one single theme.

The language of the translations and poems of tawhid are heavily non-Turkish, and mostly are in Arabic. These Arabic vocabulary are mainly of Islamic terminology. When one compares this translation by the ones made in earlier centuries, s/he sees that there is a dramatic shift from Turkish to Arabic.

These manuscripts are of importance for they bear the daily usage in spoken language. It is significant to follow the changes occurred in the

Turkish Studies

sounds of Turkish vocabulary. These texts carry some words that are not in use today. These texts show that these words were alive in the 17th century when the translations were made.

Conclusions

As there is no name given in the text for the translation of the Fatiha, one cannot clearly tell to which of these two poets these texts belong. However, when one considers the personalities of Hudayi and Kadızade and the content of the translation, it becomes more likely that this translation (Topkapı copy) was by Hudayi as it was stated in Topkapı copy that it was penned in 1640, a very close date to the times of both theologians' passing away. To be able to say for sure that the work belongs to one of them, one needs to see a copy of the book that carries that information.

This problem is caused by the copiers and collectors of the work, which was not uncommon in Ottoman cultural life. Therefore, researchers need be cautious when dealing with all manuscripts, especially the ones that house collected works.

In translations, we witness how Arabic words replaced the Turkish ones, especially in religious works. If there'd be explanation to it, one may think of two possible reasons; one might be poets' not being comfortable using Turkish vocabulary for Islamic terms because they may not carry the exact meaning for them. The other reason would be that the language of instruction in educational institutions, namely madrasas, was Arabic. For one who is educated in Arabic would not be easy to express matters in Turkish. Therefore, this situation can be seen understandable to a certain extent.

Key Words: Allah, Aziz Mahmud Hudayi, Bayezid-i Bestami, Cinani, Divan Literature, Ebu Sa'id Ebu'l-Hayr, Fatiha Sura of Qur'an, İhlas Sura of Qur'an, Kadızade Mehmed Efendi, Classical Turkish Literature, Pir Mehmed Azmi, Tawhid, Tawhids in Classical Turkish Literature.

Giriş

Arapça bilmeyen toplumlar İslamiyeti kabul etmeleriyle beraber yeni dinin kutsal kitabı Kur'an'ın dilini anlama zarureti ile karşı karşıya kaldılar ve bu sorunu aşmak için Kur'an'ı kendi dillerine çevirmeye yöneldiler. Arapların dışında ilk müslüman topluluğun Fars asıllı olmaları ile Kur'an'ın ilk tercümelerinin Farsça'ya yapıldığı anlaşılmaktadır. Kur'an'ın Farsça'ya ilk çevirisinin Fâtiha suresi ile başladığı, bu çevirinin de Fars asıllı sahâbe Selmân (ö. 34/656) tarafından yapıldığı, Kur'an'ın tamamının Farsçaya çevirisinin ise 10. YY'da bir heyet tarafından yapıldığı bilinmektedir (Ata, 2004: IX). Kur'an'ın Türkçe'ye ilk çevirisinin tarihi bilinmemektedir. Z. Velidi Togan bu çevirinin Farsça çeviri ile aynı zamanda, M. Fuat Köprülü ise 11. YY'da yapıldığı düşüncesindedir. Anadolu sahasındaki ilk çeviriler ise Selçukluların dağılması sonrasında Fâtiha, Yâsîn ve İhlâs sureleri gibi bazı çok okunan surelerle başlamıştır (Topaloğlu, 1976: 2).

Bu surelerden Fâtiha ve İhlâs sureleri Kur'an'ın ana mesajı olan tevhîd anlayışını en yalın ifade eden metinler olarak farklı bir statüde tutulmuşlardır. Bu sureleri okumanın faziletinin büyüklüğünü ifade eden hadisler, bu surelerin diğer surelerden farklı değerlendirilmesinin en önemli sebeplerindedir. Bundan dolayı İslamiyetin en erken dönemlerinden itibaren Müslüman

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/10 Spring 2016

olan toplumlar bu sureleri kendi dillerine tercüme etmeye, onların ihtiva ettikleri incelikleri ve faziletlerini anlatan eserler ortaya koymaya ayrı bir önem vermişlerdir (Işık, 1995: 254).

Tevhîd, Arapça "tek ve bir olmak" anlamlarındaki *vaḥdet* masdarından tef'îl vezninde, "bir şeyin tek ve bir olduğunu kabul etmek" anlamında kullanılan türemiş bir masdardır. İslami bir kavram olarak, Allah'ın zat ve sıfatında "bir ve tek" olduğunu kabul etme anlamında kullanılır ve bu yönüyle İslam ve öncesi bütün ilahi dinlerin inanç sisteminin özünü ifade eder, (Özler, 2012: 18). Bu sebeple İslam öncesi semavi dinlerin mensupları arasındaki önemli tartışma konularından birini tevhîd konusu oluşturuyordu (Özşahin, 2006; Farûkî, 2006). İslam geleneğinde bu konuda yapılan çalışmalar zamanla müstakil bir ilim dalının oluşmasını sağlamış, bu ilim dalına *tevhîd ilmi*, *ilm-i tevhîd* gibi isimler verilmişti (Bilmen, 2014; Güzel, 2001; Kubat, 1993). Tevhîd konusundaki tartışmaların bir boyutunu da İbn-i Arabî (ö. 638/1240) ismi ile öne çıkan ve "vahdet-i vücûd" ibaresi ile ifade edilen bir yaklaşım ve buna karşı duruş oluşturmuştur (Demirli, 2012; Abdullah b. Mes'ûd Balyânî, 2003).

Gerek tevhîd konusuna gerekse bu surelerle ilgili çalışmalara mutasavvıflarca büyük önem verildiği görülmektedir. Bu kavram ve sureler ilmi çalışmaların olduğu kadar edebi eserlerin de konularından olmuşlardır. Klasik Türk edebiyatı geleneğinde tevhîd düşüncesi hemen hemen her şair tarafından çeşitli edebi türlerde eserde işlenmiş ve bunlardan bazıları çeşitli çalışmalarda bir araya getirilmiştir (İsen, 1999; Özalp, 1995; Tarlan, 1936). Ayrıca Kur'an'ın tamamının olduğu kadar, İhlâs, Fâtiha, Yâsîn sureleri gibi bazı çok okunan surelerin dilimize müstakil manzum çevirileri de yapılmıştır (Taş, 2015).

Kütüphanelerde beş nüshasını tespit edebildiğimiz ve iki farklı müellife, Aziz Mahmud Hüdâyî ve Kadızâde Mehmed Efendi'ye atfedilen bir *Fâtiha Suresi Tercümesi* bulunmaktadır. Bu nüshalardan bir tanesinin başında *İhlâs Suresi Tercümesi* de vardır. Bu eserde görülen Fâtiha suresi çevirisindeki tematik yaklaşım onu diğer tercümelere farklı bir konuma taşımaktadır. Bu beş nüshanın tamamında Fâtiha suresi çevirisinden sonra Aziz Mahmud Hüdâyî'ye ait tevhîd konusunu ele alan iki kısa mesnevinin, Pîr Mehmed Azmî'nin müseddes ve Cinânî'nin tesdisinin yer alması bu eserdeki ihtilafı durumu daha karmaşık bir hale getirmektedir. Hüdâyî'nin bu iki kısa mesnevisinin bu eserden ayrı olarak da kaydedilen nüshalarının mevcudiyeti, Fâtiha suresinin mütercimi konusundaki ihtilafa ayrı bir boyut kazandırmaktadır.

Aziz Mahmud Hüdâyî ve Kadızâde Mehmed Efendi aynı dönemde İstanbul'da yaşamış ve dînî ve edebî birçok eser veren iki önemli şahsiyettir. Bununla beraber dönemlerinde ve sonrasında yazılan şuarâ tezkirelerinde kendilerine yer verilmediği görülmektedir. Dönemlerinde kaleme alınan biyografik eserlerden *Şakâik* zeyillerinden Nev'îzâde Atâ'î (ö. 1044/1635) *Hadâiku'l-Hakâik Fî Tekmileti's-Şakâik* (1989: 670-672) isimli eserinde Hüdâyî'den bahsetmekle beraber Kadızâde'ye yer vermemektedir. Diğer bir *Şakâik* zeyli müellifi Şeyhî (ö. 1145/1732-3) *Vekâyü'l-Fudalâ* (1987: 59-60) isimli eserinde Kadızâde'den eserlerine değinmeden hayatı hakkında kısa bilgi vermektedir. Muhtemelen Osmanlı tarihine Kadızâdeliler olarak geçen tartışma ve olayların başlatıcısı olmasının etkisi ile gerek döneminde gerek daha sonra yazılan birçok biyografi içerikli eserin çoğunun Mehmed Efendi'ye yer vermedikleri ve kendisinin bir nevi karartmaya maruz kaldığı görülmektedir. Benzeri bir durumla yakın zamanda kaleme alınan eserlerde de karşılaşılmaktadır. Bunlardan *Sicill-i Osmani*'de ona yer verilmemektedir. Bursalı Mehmed Tahir ise ondan eleştirel bir yaklaşımla bahsetmekte, "*Ulemâ ve eslâf-ı şâlihîn evşâfından olan taḫvâ-yı ḥakîkîden mahrûm imiş. Tevhîd-i kulûb-ı islâmiyân nokta-i ehemmine ḥidmet edemeyen 'ulemâdandır'*" demektedir (1333/1915: 402). Nail Tuman ise bir satırda Şeyhî'nin verdiği bilgiyi vermekte, eserin kaynakları arasında olan Bursalı Mehmed Tahir'in verdiği bilgileri dahi kaydetmemektedir (Tuman, 2001: C. 2, s. 918). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde

Turkish Studies

Kadıızâde'ye ayrı bir yer verilmeyip "Kadıızâdeliler" başlığı altında ondan bu olay çerçevesiyle sınırlı çerçevede bahsedilmekte ve birkaç eserinin ismine değinilmektedir (Çavuşoğlu, 2001).

Burada ele alınan *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nin Aziz Mahmud Hüdâyî ve Kadıızâde Mehmed Efendi ile ilgili kaynaklarda onların eserleri arasında geçmemektedir. Bu eserin müellifini tespit etmeye ışık tutması amacıyla her iki müellifi burada kısaca tanıtmada yarar bulunmaktadır. Burada onlarla ilgili yapılan çalışmalarda ortaya çıkan sonuçlar kısaca ele alıp, bazı noktalarda katkı yapılmaya çalışılacaktır. Daha sonra Fâtiha ve İhlâs surelerinin çevirileri incelenecek; çeviri metodu, dil ve üslup özellikleri üzerinde durulacaktır. Ayrıca, bu tercümelerin dışında bir metin olmakla beraber, bu eserin tespit edebildiğimiz beş nüshasının tamamında tercümenin hemen sonrasında yer alması ve konusu, tercümesi yapılan surelerin muhtevasıyla örtüşmesinden dolayı Hüdâyî'nin iki kısa mesnevisine burada yer verilecek ve incelenecektir.

Aziz Mahmud Hüdâyî (950/1543-1038/1628)

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin ailesi ve erken dönem hayatı hakkında bilinenler çok sınırlıdır. Asıl adı Mahmud'dur. "Aziz" ismi, kendi eserlerinde geçmemektedir, ona duyulan saygı ifadesi olarak kullanılan bir sıfattır. Şiirlerinde kullandığı "Hüdâyî" mahlası ona şeyhi Üftâde (ö. 988/1580) tarafından verilmiştir (Yılmaz, 1982: 37). Babası Fadlullah b. Mahmud'dur. "Seyyid" ve Cüneyd-i Bağdâdî neslinden olduğu rivayetleri bulunmaktadır (Yılmaz, 1982: 37). Hüdâyî'nin annesi Koçhisar, babası Sivrihisarlıdır.

Hüdâyî ile ilgili çalışmaların bazılarında onun doğum tarihi ile ilgili farklı bilgiler kaydedilirken, bazılarında bu konuya değinilmemektedir. Yılmaz (1991: 338) ve onu kaynak gösteren çalışmalar (Aziz Mahmud Hüdâyî, 2005: 3) doğumunu 948/1541 olarak verirken; Tezeren, Hüdâyî'nin *Vâkı'ât* isimli eserini kaynak göstererek 950/1543 tarihini vermektedir (1987: 7). İbrahim Aksu (Aziz Mahmud Hüdâyî, 2012) ve Muzaffer Ergür ve Adalet Çakır (Aziz Mahmud Hüdâyî, 2015) onun doğum tarihi konusuna değinmemişlerdir. *Vâkı'ât*'de, Hüdâyî doğumuyla ilgili olarak, şeyhi Üftâde'nin 1 Recep 987'de kendisine yaşını sorduğunda ona, "37" cevabını verdiğini kaydetmektedir (Bahadıroğlu, 2003: 111-112). Hüdâyî'nin bu olayı günüyle kaydetmesinden, doğum tarihini ay ve günüyle vermek istediği anlaşılmaktadır. Bu ifadeye göre onun doğum tarihi ay ve günüyle 1 Recep 950/30 Eylül 1543 olmalıdır.

Yaşadığı dönemde yazılan biyografik kaynaklarda Hüdâyî ile ilgili verilen bilgiler çok sınırlıdır. Bununla beraber Hüdâyî'nin kendi eserlerinden bazılarında kendisi hakkında önemli bilgiler verdiği görülmektedir. Bunlardan kendisinin *Vâkı'ât* isimli eserinde bulunan ve onunla ilgili daha önceki çalışmalarda yer almayan bazı bilgileri buraya almak onu biraz daha yakından tanımamızı sağlayacaktır. Burada, Hüdâyî'nin anne ve babası ile ilgili önemli bir kayıt bulunmaktadır. Burada onun babası doğumundan 17 gün önce babasını, küçük yaşlarda da annesini kaybettiği, bundan dolayı da şeyhi Üftâde'nin, kendisini Hz. Peygamber'e benzettiği kaydedilmektedir (Bahadıroğlu, 2003: 113). *Vâkı'ât*'ta kendisinin evliliği ve ailesine mensup insanlar hakkında da bazı bilgiler vermektedir. Buradan, Ömer isminde bir kardeşinin bulunduğu, teyzesinin kızı Safiye Hanım ile evlendiği, Pîr Mehmed (ö. 1004/1595) ismindeki oğlunun 985/1578'de konuşmaya başladığını, Ali Çelebi isminde mutasavvıf-meşrep bir dayısının varlığını öğreniyoruz (Bahadıroğlu, 2003: 111-114). Hüdâyî'nin İstanbul'a eğitime gitmeden önceki yıllarda Halvetiyye tarikatına mensup Baba Yusuf'un sohbetlerine devam ettiği ve Üftâde'nin kendisine icâzet vermesi sonrası döndüğü Sivrihisar'da onun mezarını ziyaret ettiği de *Vâkı'ât*'ta onunla ilgili verilen bilgiler arasındadır. (Bahadıroğlu, 2003: 116-117). Bu kayıtlardan Hüdâyî'nin çocukluk ve tasavvufu ilgilenecek yaşa geldiği döneme kadarki ilk gençlik yıllarını Sivrihisar'da geçirdiği ve eğitimine burada başladığı anlaşılmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/10 Spring 2016

Hüdâyî'nin İstanbul'da medrese eğitimine ne zaman başladığı bilinmemektedir. Kendisi hakkında bilgi verdiği bir diğer eseri *Tezâkir*'den Zigetvar seferinden (974/1566) iki yıl önce Küçükayasofya'da bulunduğu anlaşılmaktadır (Yılmaz, 1982: 42). İstanbul'da medresede ders aldığı hocası Nâzırzâde Ramazan Efendi'nin, Edirne Selimiye Medresesine 978-1571'de müderris olduğunda Hüdâyî'yi de beraberinde müderris olarak götürdüğü dikkate alındığında İstanbul'daki medrese eğitiminin yedi yıl civarında olduğu anlaşılmaktadır. Nâzırzâde, Mısır, Şam ve 981/1573'de Bursa'ya kadı tayin olduğunda yanında naip olarak onu da götürdü. Nâzırzâde Şaban 984/Ekim 1576'da vefat ettiğinde onun yerine Bursa'ya kadı tayin edildi. Tasavvufa karşı gençlik yıllarından itibaren ilgisi bulunan ve Baba Yusuf ve Sehaşi, Çelebi Katip, Nureddinzâde, Kerimüddin Halvetî (Bahadıroğlu, 2003: 119) gibi bir çok mutasavvıfın sohbetine devam eden Hüdâyî, Nâzırzâde'nin vefatından kısa bir süre sonra derslerine devam ettiği Üftâde'ye intisap etti ve Zilkâde 984/Aralık 1576'da kadılık görevinden ayrıldı.

Hüdâyî'nin Üftâde'ye intisabı onun hayatında bir dönüm noktası oldu. Üstadının kendisini kabul etme şartlarından olan resmi görevini bırakma ve sahip olduğu malını fakirlere dağıtmayı tereddütsüz kabul etti. 3 yıl kadar süren manevi eğitimin sonunda Zilhicce 987/Ocak 1580'de Üftâde kendisini hilafetle Sivrihisar'a gönderdi (Yılmaz, 1982: 46-49). Sivrihisar'da altı ay kadar kaldıktan sonra Üftâde'yi ziyaret için Bursa'ya geldi ve şeyhinin vefatından önceki son günlerinde onun yanında bulundu. Üftâde'nin 26 Temmuz 1580'de vefatından sonra Sivrihisar'a dönüp ailesini alarak Rumeli'ye geçti.

Hüdâyî'nin Rumeli'ye ne zaman ve neden gittiği bilinmemektedir. Onu anlatan bir menâkıbtaki, "*Çün e'izze bize himmet eyledi / Rumeli'ne seyre da'vet eyledi*" ifadesi bu seyahatin alınan bir davet üzerine olduğunu göstermektedir. Buradaki "e'izze" kelimesi yüksek makamda bulunanları ifade eden çoğul bir ifadedir. Bu da onun Rumeli'ye birden fazla kişi tarafından davet edildiğini göstermektedir. Rumeli'ye kendisini kimlerin davet ettiği ve nerede, ne kadar kaldığı bilinmemektedir. Aynı menâkıpta Eski Zağra'da bulunduğu sürede bir cami inşa ettirdiği kaydedilmektedir (Yılmaz, 1982: 50). Hüdâyî'nin 1584'te Küçükayasofya'da şeyh olduğu kaydı bulunmasından (Yılmaz, 1982: 51) onun Rumeli'de bulunduğu dönemin 4 yıl kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. Hüdâyî'nin Rumeli'de bulunduğu dönemde ne ile meşgul olduğu bilinmemektedir. Ertan, Hüdâyî'nin Balkanlarda kadılık yaptığını, bu görevini İstanbul'a döndükten sonra bıraktığını kaydetmektedir (2013: 19). Burada Hüdâyî'nin, Üftâde'nin isteği üzerine bıraktığı kadılık mesleğine geri döndüğünü gösteren bir kaynak gösterilmemektedir. Hüdâyî kadılık mesleğine geri dönmeyi istemiş olsaydı, Bursa kadılığı sonrası ona benzer seviyede bir yere tayin edilmesi mümkün olabilirdi ve onu yakından tanıdığı anlaşılan Atâ'î'nin bunu kaydetmesi beklenirdi. Balkanlarda bulunduğu sürede vaaz, ders okutma ve irşadla meşgul olmuş olmalıdır.

İstanbul'a geldiğinde ilk yıllarda Küçükayasofya'da ikamet etti; Fatih camiinde vaaz verdi ve ders okuttu (Yılmaz, 1982: 53). Üsküdar'da aldığı arsaya inşa ettirdiği asitane ve mescidin inşaatı 1003/1594'te tamamlandı. Fatih Camiinde vaaz ve ders vermeyi 1599'da sonlandırdıysa da bu faaliyetlerini Üsküdar Mihrimah Sultan Camiinde sürdürdü. Sultan Ahmed' in (ö. 1617) arzusu üzerine, onun adını taşıyan camiinin ibadete açılışında ilk cuma hutbesini okudu (4 Cemaziyelâhir 1026/9 Haziran 1617) ve burada her ayın ilk pazartesi günü vaaz vermeyi de kabul etti (Yılmaz, 1982: 54). Hüdâyî, Üftâde'den hilafet aldıktan sonra çok itibarlı ve iyi bir gelir getiren müderrislik ve kadılık mesleğine geri dönmeyip insanları irşad etmeyi tercih etmiş, bu faaliyetlerini vefatına kadar kendi tekkesinde sürdürmüş, kendisi ile Bayramiye tarikatının Celvetiyye kolu oluşmuştur. Üç defa da hacca gitmiştir.

Hüdâyî döneminde yaşadığı Osmanlı hükümdarları ile yakın ilişki kurduğu, zaman zaman mektup yazarak ve şahsen görüşerek onlara yol göstermek istediği; Osmanlı hanedanından II. Selim (ö. 1574) ile başlayan temaslarını, dönemlerinde yaşadığı III. Murad (ö. 1595), III. Mehmed

Turkish Studies

(ö. 1603), I. Ahmed (ö. 1617), I. Mustafa (ö. 1639), II. Osman (ö. 1622 ve IV. Murad (ö. 1640) ile devam ettirdiği görülmektedir. Bu hükümdarların hepsinden büyük saygı görmüş, II. Osman'ın nikahını o kıymış ve hükümdar olduğunda IV. Murad'a kılıç kuşandırmıştır (Yılmaz, 1982: 54-59).

Hüdâyî, Osmanlı idaresi ile temasları çerçevesinde Rumeli'de bulunduğu dönemde gördüğü Simavna Kadısıoğlu Bedreddin'in takipçilerinin itikadi düşüncelerinin toplumda yayılmasına karşı tedbir alınması için dönemin hükümdarı III. Murad'a (ö. 1595) mektup yazmıştır. Aynı şekilde devletin Safevilere karşı mücadelesini desteklemiş, Ferhad Paşa'nın (ö. 1595) 15 Ramazan 994/30 Ekim 1586'daki Tebriz seferine katılmıştır (Yılmaz, 1982: 52). Bu hükümdarlar arasında kendisiyle en yoğun temas kuran hükümdar I. Ahmed olmuştur. Hüdâyî ona Girit'in fethini tavsiye etmiştir (Küçükaya, 2006: 86). Onun çeşitli sebeplerle yönetim ile sıkıntı yaşayan ve kendisine sığınan idarecileri de himaye ettiği görülmektedir (Kemikli, 2006). Yabancı devlet temsilcilerinin de karşılaştıkları sorunların çözülmesi ile ilgili olarak zaman zaman Hüdâyî'nin yardımına başvurdukları kaydedilmektedir (Arı, 2006).

Hüdâyî 3 safer 1038 / 1 Ekim 1628'de vefat etti. Onun aile hayatı ile ilgili çok az bilgi bulunmaktadır. Kanuni'nin Rüstem Paşa ile evlenen kızı Mihrimah Sultan'dan olan torunu Ayşe Sultan ile evlendiği de rivayet edilen Hüdâyî'nin (Yılmaz, 1982: 69-70) beşi erkek onbir çocuğu olmuş, erkek çocuklar kendisinden önce vefat etmiş, nesli kızları tarafından devam etmiştir (Yılmaz, 1982: 72-74; Yılmaz, 1991: 339). Hüdâyî önemli miktarda mal varlığına sahip bir vakıf kurmuştur (Yılmaz, 2005).

Hüdâyî, ilmî ve edebî Arapça ve Türkçe birçok eser kaleme almıştır. Bunlar tefsirden siyere, ölümle ilgili konulardan semânın hükmüne kadar çok çeşitli alanlardadır. Çeşitli vesilelerle, başta bazı Osmanlı hükümdarları olmak üzere birçok kişiye mektuplar kaleme almıştır (Güven, 1992). Atâ'î, onun *Mecâlis* isimli tefsirinin "*tamâma karîb*" olduğu ve diğer tefsirlere müracaat edilmeden yazıldığını kaydedip 10 kadar risalesinin olduğunu söylemekte, onun *Şehrengiz*'inden olduğunu ifade ettiği bir beyte yer vermektedir (1989: 762). Hüdâyî ile ilgili çalışmaların çoğu onun bahsettiği bu eserine yer vermemektedir. Tansel (1967: 28); Yılmaz (1982: 91) ve Tezeren (1987: 51) Atâ'î'nin verdiği bu bilgiyi kaydetmekle beraber, bir nüshasının bulunmaması sebebiyle, onun eserlerinin isimlerini verdikleri listeye bu ismi almamaktadırlar. Bursalı Mehmed Tahir ona ait 23 eserin adını vermektedir (1333/1915: 186-188). Onunla ilgili çalışmalarda ona atfedilen eser sayıları farklıdır. Tansel 22 isim verirken (1967: 25-27); Yılmaz, Hüdâyî'ye ait olduğu kesin 26 eserden bahsetmektedir (1982: 103-120). Tezeren ise 25 eser ismi sıralamaktadır (1987: 49-67). Kütüphanelerde Hüdâyî ile ilgili çalışmalarda yer almayan bazı eser isimleri bulunmaktadır. Bunların bazısının aynı eserin bir bölümünün farklı isimle istinsah veya tercüme edilmesinden kaynaklandığı görülmektedir. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 1463'te kayıtlı *Risâle fi't-Tevhîdî ve'n-Nesâyih* isimli eser Arapça olan *Vâkı'ât*'ın bir bölümünün Türkçe'ye tercümesidir. Hüdâyî'ye atfedilen eserlerin ve nüshalarının kesin olarak tespit edilebilmesi için kütüphanelerde onun adına kayıtlı eserlerin karşılaştırılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Şiirlerini *Dîvân-ı İlahiyât*'ta toplamıştır. Burada aruz ve hece vezni ile kaleme alınmış 234 şiirle beraber kıt'a, rubai, Arapça ve Farsça şiirler bulunmaktadır (Aziz Mahmûd Hüdâyî, 2005; Yıldız, 2006). Çoğu kısa vezinlerle yazılan bu şiirlerde konuşma dilinin hakim olduğu akıcı bir Türkçe görülmektedir. Hüdâyî, tekke şiiri geleneğinin Yunus Emre'den sonra gelen en önemli temsilcilerinden biridir. Şiirlerinde Ahmed Yesevi ve Yunus Emre üslubunu sürdürmektedir. Şiirlerinin ana konusunu Allah sevgisi ve tasavvufi konular oluşturmaktadır. Şiirlerinde Allah'a tam teslimiyet halinde bulunan bir ruhun yazıya yansımaları ve ona yakarışları görülmektedir. Bir diğer edebi eseri *Mî'râciye'dir* (Aziz Mahmud Hüdâyî, 2012).

Hüdâyî bir kadı, müderris ve mutasavvıf olduğu kadar aynı zamanda çok yönlü bir sanatkardı. Şair olduğu kadar, eserlerinin bazılarını bizzat kendisinin bestelemesinden (Gölpınarlı,

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/10 Spring 2016

1960: 1721) beste yapacak kadar musiki bilgisi sahibi olduğu da anlaşılmaktadır. Onun bu özelliği Hüdâyî tekkesinden başka musiki-şinasların da yetişmesini sağladı (Özcan 2006). Hüdâyî'nin meşgul olduğu diğer bir uğraşı ise çiçek ve özellikle lale yetiştiriciliği idi. Bunda "lale" kelimesinin Arap alfabesi ile yazılışında yer alan harflerin, "Allah" lafzını da oluşturmasının rolü bulunuyordu. Birçok lale türü yetiştirmiş ve bunlara isimler vermiştir (Mazak, 2006). Bu çiçeğin İstanbul halkı arasında Osmanlı tarihinde bir döneme, "lale devri" (1718-1730), adını verecek kadar yayılmasında Hüdâyî'nin ona gösterdiği ilginin payı bulunmaktaydı.

Kadıẓâde Mehmed Efendi (990/1582-Zilkâde 1045 / Nisan1636)

Osmanlı kaynaklarında 17.YY'a kadar "Kadıẓâde" olarak ve çoğu zaman gerçek isimleri verilmeden bahsedilen çok sayıda müellif bulunmaktadır. *Fâtiha Suresi Tercümesi* kendisine atfedilen Kadıẓâde'nin, bu eserin nüshalarının bulunduğu mecmualarda kayıtlı İlmî mahlası ile kaleme alınan edebi eserlerin sahibi olan Kadıẓâde Mehmed Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Babasının kadı olmasından dolayı daha çok bu isimle tanındı. Babası kadı Mustafa Efendi'dir, Balıkesir'de doğmuştur. Birgili Mehmed Efendi'nin (ö. 981/1573) talebelerinden ders alarak başladığı eğitimini, İstanbul'da devam ettirdiği dönemde Tercüman tekkesi şeyhi Halveti Ömer Efendi'ye intisap etmişse de tasavvufi düşünceyi benimsemeyip ondan ayrıldı. İstanbul'da çeşitli yerlerde ders verip vaizlik yaptı. 1632'de başladığı Ayasofya camiindeki vaaz ve dersleri ile şöhret ve nüfuzu kısa zamanda arttı. 1635'te IV. Murad'la beraber Revan seferi için yola çıktıysa da Konya'da rahatsızlanıp geri döndü ve kısa bir süre sonra Zilkade 1045/Nisan 1636'da öldü (Şeyhî Mehmed Efendi, 1989: 59-60; Deniz, 2008: 17; Çavuşoğlu, 2001: 101).

Kadıẓâde gençlik yıllarında Birgili Mehmed Efendi'nin talebelerinden aldığı derslerde İbn Teymiye (ö. 622/1225) geleneğinden etkilenmişti. Ders ve vaazlarını bu doğrultuda sürdürdü. Şeyhî, onun başlattığı tartışma konularından bazılarını semâ, Emevi halifesi Yezid'e (ö. 64/683) lânet etme, Hızır, Regâib ve Kadir gecesi namazı, Halvetî ve Mevlevî büyükleri aleyhinde bulunma olarak kaydetmektedir (1989: 60). Kadıẓâde'nin o dönemde toplumda devlet yönetimiyle ilgili büyük sıkıntı kaynağı haline gelen rüşvet ile ilgili tutumu da ilgi çekicidir. O rüşvetin devlet memuruna verilen "ücret" olduğunu ileri sürmüştür (Çavuşoğlu, 2001: 101). Kendisinin de paraya karşı za'fından bahsedilen Kadıẓâde'nin, bütün malını fakirlere dağıtan Hüdâyî ile bu noktada farklı bir tutum içinde olduğu görülmektedir. Halvetî şeyhi Abdülmecid Sivâsî (ö. 1049/1639) ve taraftarları tarafından karşı konulan Kadıẓâde'nin görüşleriyle ilgili tartışmalar 1630'larda alevlendi ve ölümünden sonra da devam etti. Onun bu tartışmaları, semâ hakkında bir eseri de bulunan Hüdâyî'nin 1628'de vefatından sonra alevlendirmesi dikkati çekicidir. Bunun sebebi Kadıẓâde'nin, Hüdâyî'nin dönemin Osmanlı hükümdarları nezdinde gördüğü büyük ilgiden çekinmesi olabilir. Bu olaylar Osmanlı tarihine *Kadıẓâdeliler* hareketi olarak geçti. Kadıẓâde taraftarlarının kendileri gibi düşünmeyenlere karşı şiddet kullanmaya başlamaları üzerine İstanbul'daki olaylar Köprülü Mehmet Paşa'nın (ö. 1661) sadaretinin ilk günlerinde bu hareketin liderlerini 1655'te Kıbrıs'a sürgüne göndermesiyle kontrol altına alındı. Esas itibariyle başlangıcında İstanbul ile sınırlı olan bu tartışmalar sonraki yıllarda, Vani Mehmed Efendi (ö. 1096/1685) örneğinde olduğu gibi, Anadolu'da bazı yerlerde de kendisini gösterdi. Kadıẓâde'nin dile getirdiği konular, bunların ilmî çevrelerde ve toplumda yol açtığı tartışmalar çok sayıda araştırmaya konu olmuştur (Çavuşoğlu, 1990; Çavuşoğlu, 2001; Deniz, 2008, Ergin, 2007; Estatiev, 2012, Karaca, 2012).

Şeyhî, Kadıẓâde'nin birçok ilmî ve edebî eseri kaleme aldığı kaydedilmekle beraber bunların hiç birisinin adını vermemektedir. Bursalı Mehmed Tahir onun *Kitâb'ul-Makbûl fi Hâli'l-Huyûl* ve *Menâkıbu's-Sahâbe* isimli eserleri olduğunu kaydetmektedir (1333/1915: 402). Ancak bunlardan ilki onun değil, Abdülmecid Sivâsî'nin müritlerinden Kadıẓâde Şeyh Küçük Muhammed Efendi'nindir (Ergin, 2007: 62). Diğerinin de bugün için bir nüshası bilinmemektedir. Çavuşoğlu (1990: 73-74) ve Ergin'nin (2007: 61-68) ona ait olarak kaydettikleri eserlerin bir kısmı bir

Turkish Studies

diğerinde bulunmamaktadır. Burada ele alınan Fâtiha suresi tercümesinin Topkapı nüshasının bulunduğu mecmuada bu çalışmalarda Kadızâde'ye ait olduğu yer almayan eser isimleri bulunmaktadır (Karatay, 1961: 326-327). IV. Murad için yazdığı *Duânâme* (Deniz, 2008) ve *Kasîde-i Kadı-zâde* (Arslan, 2000) isimli eserlerin Kadızâde'nin *Manzûme-i Akâ'id* isimli eserinin bölümleri olduğu öne sürülmektedir (Karaca, 2012: 26). Kadızâde bu eserine birçok kişinin eserinden alıntılar yapmıştır. Karaca'nın tespitine göre, Kadızâde bazan adını verdiği bazan vermediği birçok şairin beytini bu esere almıştır. Eserdeki 1328 beyitten 318'i dört farklı şairden alınmıştır. Bu dört şairden birisi de Hüdâyî'dir. Kadızâde bu çalışmasına Hüdâyî'nin *Necâtü'l-Ğarîk* isimli eserinden 88 beyit almıştır (Karaca, 2012: 60-86). Eser 1037/1627-28'de kaleme alındığında hayatta bulunan Hüdâyî'den eserde bahs edilmemesi dikkati çekicidir (Karaca, 2012: 79). Bu durum onun Hüdâyî'nin eserlerini okuduğunu ve benimsediği düşünceleri ifade eden beyitlerini eserine aldığını göstermektedir. Bundan başka yine aynı padişah için yazdığı "bilmiş ol" redifli kasidesi de bilinmektedir (Deniz, 2008: 18). Onunla ilgili yapılan çalışmalarda onun Fâtiha suresi tercümesinden bahsedilmemektedir. Kadızâde'ye atfedilen eserlerin ona ait olup olmadığının anlaşılabilmesi için onlar üzerinde çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır.

Fâtiha ve İhlâs Sureleri Tercümelerinin Müellifi

Birçok unsur *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nin müellifi konusunu ihtilafli hale getirmektedir. Bunlardan ilki, eserin tespit edilen beş nüshasının (Beyazıt Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi koleksiyonu, Topkapı Sarayı Kütüphanesi ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi) hiçbirisinde bir müellif ismi kaydı bulunmadığı halde bu beş nüshanın ikisinde eserin iki farklı müellife, Aziz Mahmud Hüdâyî ve Kadızâde Mehmed Efendi'ye atfedilmesidir. Bunlardan, Topkapı nüshasının başındaki "*Merhûm Üsküdârî Maħmûd Efendi'nin tercümesidir rahmetullâhi 'aleyh*" [EK. VIII] ifadesi ile eser Hüdâyî'ye atfedilmektedir. Bu nüshanın baş kısmındaki bu ifadenin, nüshanın kalan kısmından farklı bir kalemle yazıldığı görülmektedir. Bu durum bu ifadenin esere sonradan eklendiğini göstermektedir. Eserin müellifi ile ilgili diğer kayıt Türk Tarih Kurumu nüshasının başında bulunmaktadır [EK. IX]. Burada "*Hâzâ risâle-i merhûm ve mağfûr Kağızâde Efendi rahmetullâhi te'âlâ 'aleyh rahmeten vâsi'aten*" (bu risale Allah'ın rahmet ve mağfiretine (arz edilen) Kadızâde Efendi'nindir, yüce Allah'ın rahmeti onun üzerine üzerine çok olsun) ifadesi ile eser Kadızâde'ye atfedilmektedir. Osmanlı kaynaklarında "Kadızâde" olarak hitap edilen çok sayıda müellif bulunmaktadır. Burada ismi geçen Kadızâde, yukarıda bahsi geçen, şiiirlerinde İlmî mahlasını kullanan Kadızâde Mehmed Efendi olmalıdır, çünkü aynı mecmuada ona ait olduğu kesin olarak bilinen ve birçok nüshası bulunan *Manzûme-i Akâ'id* (Karaca, 2012: 176-185) isimli eser de bulunmaktadır. Hüdâyî ve Kadızâde'den bahseden kaynaklarda onların Fâtiha suresi tercümesi kaleme aldıklarını bildiren bir bilgi bulunmaktadır. Bu eser ismi Hüdâyî ve Kadızâde ile ilgili çalışmalardan sadece Yılmaz'da "*Fâtiha suresi tefsiri*" olarak Karatay'dan nakledilmekle (1961: 326-327) beraber eserin müellifi konusu üzerinde durulmamaktadır (1982: 120). Tercümede sebebi te'lif veya dîbâce bölümü bulunmadığı gibi eser içersinde bulunan şiiirlerde mahlas da görülmemektedir.

Bahsi geçen beş nüshadan iki tanesinin bulunduğu mecmuanın başındaki fihristlerde yer alan bilgiler de eserin müellifi konusundaki ihtilafı desteklemektedir. Bunlardan Beyazıt nüshasının başındaki fihrist sayfasında [EK. I] mecmuada eserleri bulunan üç müellif ve eserlerinin ismi verildikten sonra mecmuanın kalan kısmındaki eserlerin müelliflerinin isimleri verilmek yerine, "*Kağızâde Efendi'nin Ba'zı Resâyili*" ifadesi yer almaktadır. *Fâtiha Suresi Tercümesi* mecmuadaki dördüncü eserdir. Mecmua'nın kalan kısmında bulunan dört eserden sadece bir tanesi Kadızâde adına kayıtlıdır. *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nden sonraki ikinci eser onun Sultan Murad IV için yazdığı *Duâ-nâme*'dir. Dolayısıyla, Mecmua'nın Fihrist'inde bulunan "*Kağızâde Efendi'nin Ba'zı*

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/10 Spring 2016

Resâ-yîlî" ifadesi yanıltıcıdır ve buna dayanarak *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nin Kadızâde'ye ait olduğu kesinlik olarak söylenilemez. *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nin bulunduğu mecmualarda Kadızâde'nin eserleri ile beraber farklı müelliflerin eserleri de yer almaktadır. Bu mecmualarda sadece Kadızâde'nin eserleri bulunsaydı Fâtiha tercümesinin de onun olması gerektiği daha kuvvetle söylenebilirdi.

Fâtiha suresinin müellifi ile ilgili kaydın bulunduğu diğer fihrist sayfası ise Topkapı nüshasının bulunduğu mecmuanın başında bulunmaktadır [EK. VII]. Bu fihrist sayfasında sekiz eserin kaydı bulunmaktadır. Burada beşinci sırada, "*Risâle-i Merhûm Üsküdârî Maḥmûd Efendi'nin tercümesidir, rahmetullâhi 'aleyh*" ifadesi yer almakta, fakat eser ismi verilmemektedir. Fihrist sayfasındaki diğer başlıkların hepsinde eser ismine yer verilmektedir. Karatay bu yazmayı tanıtırken 13 eser ismi vermektedir ve bunların 11 tanesi Kadızâde Mehmed Efendi adına kayıtlıdır. Ona ait olmayan diğer eser ise Birgivi'ye ait bir risaledir (1961: 327). Karatay'ın, kataloğunda bu nüshanın Fihrist sayfasındaki yukarıda kaydedilen ifadeyi "*Aziz Maḥmûd Hüdâ'î Üsküdârî'nin Kazî-zâde tarafından tercüme edilmiş olan Tevhîd risalesi*"ne dönüştürdüğü ve eserin bu mecmuadaki nüshasının başında yer alan "*Merhûm Üsküdârî Maḥmûd Efendi'nin tercümesidir rahmetullâhi 'aleyh*" [EK. VIII] ifadesini dikkate almadığı görülmektedir. Karatay böylece eser ve müellifi konusundaki ihtilafa yeni bir boyut katmakta, konuyu daha da karmaşık hale getirmektedir (1961: 327). Karatay'ın bu yorumunun bu mecmuada bir dayanağı bulunmamaktadır ve Karatay bu görüşüne kaynak göstermemektedir. Karatay, bu mecmuadaki eserlerin çoğunluğunun Kadızâde Mehmed Efendi adına kayıtlı olmasından hareketle eserin başındaki "*Risâle-i Merhûm Üsküdârî Maḥmûd Efendi'nin tercümesidir, rahmetullâhi 'aleyh*" ifadesi ile fihristteki ifadeyi Kadızâde'nin Hüdâyî'den yaptığı tercümesi şeklinde anladığı ve yorumladığı görülmektedir. Fihrist sayfasında eser ismi verilmesine de buradaki "*Risâle-i Merhûm Üsküdârî Maḥmûd Efendi'nin tercümesidir*" ifadesinden kastedilen eser *Fâtiha Suresi Tercümesi* olmalıdır, çünkü mecmuada Hüdâyî'ye ait başka bir eser bulunmamaktadır. Kadızâde'nin bu eseri Hüdâyî'den tercüme etmesinin söz konusu olabilmesi için Hüdâyî'nin Arapça bir Fâtiha suresi tercümesi veya tefsirinin mevcut olması gerekir. Hüdâyî'ye ait böyle müstakil bir eser tespit edilebilmiş değildir. Ancak Kadızâde'nin bunu Hüdâyî'nin *Nefâ'isü'l-Mecâlis* isimli Arapça tefsirindeki Fâtiha ve İhlâs surelerinden yapması ihtimali dikkate alınarak, bu tefsirdeki Fâtiha ve İhlâs surelerinin bulunduğu bölümler (Topkapı, Emanet Hazinesi, No. 953; Fâtiha suresi 1b-4b; İhlâs suresi, 501a-502b) burada üzerinde durulan tercüme ile karşılaştırıldığında iki çalışmanın muhtevasının tamamen farklı olduğu görülmektedir. *Nefâ'isü'l-Mecâlis*'te, bu tercümedeki tevhîd konulu tematik yaklaşım bulunmamaktadır. Medrese eğitimi almış kişiler olarak Hüdâyî ve Kadızâde küçük hacimli bu eseri kendileri tercüme edebilecek birikime sahiptiler. Eserde yapılan kısa açıklamalarda verilen bilgiler Kur'an'dan alınan ayetlere dayalıdır; bu açıklamalar medrese eğitimi alan herhangi bir kişinin yapabileceği açıklamalardır. Burada Atâ'nın, Hüdâyî'nin *Nefâ'isü'l-Mecâlis* isimli Arapça tefsirini diğer tefsirlere müracaat etmeden yazdığı kaydı (1989: 762) hatırlanmalıdır. Dolayısıyla bu eser tercüme değil, telif bir eser olarak kabul edilmelidir. Burada geçen "tercüme" kelimesini bir başkasından değil, Kur'an'dan yapılan çeviri olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Fâtiha Suresi Tercümesi'nin müellifi konusundaki ihtilafı destekleyen diğer bir husus ise burada konu edilen beş nüshadan üçünün, Çorum, Topkapı ve Türk Tarih Kurumu nüshalarının başındaki "*Bu levh-i mübârekede yazılan kelimât-ı şerîfe levh-i derûnunda tevhîd-i Haḫḫ'ı işbât ve mâsivâyı ibtâl içündür. Evvelâ tefsîr-i sûre-i Fâtiha-i kerîme icmâlî beyân olunur, müfessirîn-i muḫaḫḫîkînden naql ve tercüme tarîkiyla*" (Ç 1b; T 108a; TT 1b) ifadedir. Bu ibare bir müellifin kendi eseri hakkında yazacağı türden ifade bir değildir. Ayrıca eğer bu cümle müellife ait olsaydı onun eserin bütün nüshalarında görülmesi beklenirdi. Bu ibarenin bütün nüshalarda bulunmaması, onun eserin aslında bulunmadığının ve mecmuayı tertip eden tarafından metne sonradan eklendiğini göstermektedir. Burada geçen "*evvelâ*" ifadesi dikkati çekicidir. Buradan, *Fâtiha Suresi*

Turkish Studies

Tercümesi müellifi ile sonrasında yer alan *Tevhîd Manzûmeleri*'nin aynı kişiye ait olduğunun söylenmek istendiği sonucu çıkarılabilir. Bu ifadeye göre *Tevhîd Manzûmeleri*'nin "Hüdâyî" mahlası taşıdığı dikkate alındığında *Fâtiha Suresi Tercümesi* de ona ait olmalıdır.

Bu ifadedeki "*müfessirîn-i muhakkîkînden nakl ve tercüme tarîkıyla*" ifadesi de eserin müellifi ile ilgili tartışmada dikkate alınmalıdır. Buna göre bu eserdeki açıklamalar muteber müfessirlerin eserlerinden aktarılmış ve tercüme edilmiştir. Eserde hiçbir müellif ve kitap adı geçmediği için bu tercümenin kaynaklarını tespit imkanı bulunmamaktadır. Bu eserin sınırlı hacmi ve yapılan açıklamalar, bir önceki paragrafta da ifade edildiği üzere, herhangi bir medrese mensubunun yapabileceği türden açıklamalar olduğu görülmektedir. Eser bir başka eserden tercüme edilecek detayda değildir, dolayısıyla eser bir başkasının eserinden tercüme değil telif olmalıdır.

Bu çalışmada tespit edilen *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nin beş nüshasından sadece Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi nüshasında *Fâtiha* suresinden önce *İhlâs* suresi tercümesinin [EK. V] bulunması, eserin yapısı ve müellifi konusundaki ihtilafa bir başka husus daha eklemektedir. *İhlâs Suresi Tercümesi*'nde, *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nde olduğu gibi, bu ayetlerdeki ifadelerin tevhîd nokta-i nazarından yorumu yapılmamakta, bir ayetin tercümesi yorumlanmadan verildikten sonra diğerine geçilmektedir. Bu yönüyle iki surenin tercümesinde bir yaklaşım farklılığı bulunmaktadır. *İhlâs* suresi tamamlandıktan sonra da *Fâtiha* suresine geçilmekte, yukarıda bahsedilen üç nüshadaki eseri takdim eden ifade bu nüshada bulunmamaktadır. Bu nüshada Topkapı ve Türk Tarih Kurumu nüshalarında görülen eserin bir müellife atfedildiği ifadeler bulunmamakla beraber *İhlâs Suresi Tercümesi*'nin hemen öncesinde (H. 87a) Hüdâyî'nin "*Bizi insan eden sensin / Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi*" (Azîz Mahmûd Hüdâyî, 2005: 95) beytiyle başlayan ilahisinin kaydedilmiş olması dikkati çekmektedir. Bu durumun *Fâtiha* suresi çevirisinin müellifini tespit etme konusunda dikkate alınması gerekir.

Eserin beş nüshasının tamamında Hüdâyî'nin *Tevhîd Manzûmeleri*'nin hemen devamında Pîr Mehmed Azmî'nin (ö. 990/1582) "*Dilâ her ne ümîd isterseñ ol dergâhdan iste*" (Ceyhan, 2006: 161-162) mısraıyla başlayan müseddesi ve Cinânî'nin (ö. 1005/1595) "*Dimem kim râzuñi erbâb-ı 'izz ü câha 'arz eyle*" (Okuyucu, 1994: 335-337) mısraıyla başlayan tesdisinin bulunması bu eserin müellifi ile ilgili tartışmaya bir başka boyut daha katmaktadır. Bu şiirler de tevhîd konusunu işlemektedirler. Azmî ve Cinânî'nin şiirleri sırasıyla "nazm" ve nazm-ı diğer" başlıklarıyla verilmekte, Hüdâyî'nin *Tevhîd Manzûmeleri*'nde olduğu gibi şiirlerin sahibi ile ilgili bir takdim ifadesi bulunmamaktadır. Bunlardan sadece Beyazıt nüshasında bulunan, Cinânî'nin şiirinin sonunda yer alan "*Temmet tefsîrû's-şerîfû'l-Fâtihatü'l-kitâbu'n-nazm*" ifadesi dikkati çekicidir. Bu ifadeye göre, *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nin, sonrasında yer alan Hüdâyî, Azmî ve Cinânî'nin şiirleriyle birlikte bir eser gibi görüldüğü sonucu çıkmaktadır. Bu ifadenin, eserin müellifi tarafından mı yoksa mecmuayı tertip eden tarafından mı eklendiği konusunda bir ipucu bulunmamaktadır. Ayrıca Beyazıt nüshasında görülen bu ifadenin diğer nüshalarda neden bulunmadığı sorusunu da sormak gerekmektedir. Bununla beraber, *Fâtiha suresi Tercümesi*'nin Hüdâyî'ye atfı dikkate alındığında, Hüdâyî'ye ait *Tevhîd Manzûmeleri* burada tartışma harici tutulursa, Azmî ve Cinânî'nin şiirlerinin mecmuayı tertip eden tarafından buraya kaydedildiğini düşünmek daha isabetli olacaktır, çünkü sorumlu bir müellif başkalarının şiirlerini kendi eserinin parçası göstermek istemeyecektir. Hüdâyî'nin *Tevhîd Manzûmeleri* ile Azmî ve Cinânî'nin şiirlerinin *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nin nüshalarının tamamında ve aynı sıralama ile yer alması bu nüshaların aynı kaynaktan istinsah edildiklerini göstermektedir.

Eserin müellifini tespit tartışmasında dikkate alınması gereken bir nokta da *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nin sonunda "*De ki: Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh*

Turkish Studies

edinmesin. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: Şahit olun, biz müslümanlarız.", (Kur'an-ı Kerim Meâli, 2011: 67) mealindeki Kur'an, Âl-i İmrân suresi 9. ayetin Arapça metnine yer verilip, daha sonra da "bu âyet-i tevhîdüñ taḥkîkinde ḥazreti Maḥmûd Efendi Üsküdârî sellemehü'l-Bârî buyururlar" şeklindeki bir takdim ile Hüdâyî'nin *Tevhîd Manzûmeleri*'ne geçilmesidir. Bu manzûmelerin Fâtiha suresi çevirisinin yer almadığı Süleymaniye ve Diyarbakır kütüphanelerinde iki müstakil nüshası daha bulunmaktadır. Bu nüshalarda da önce bu ayetin metni ve bu takdim ifadesi bulunmaktadır. Yukarıda bahsi geçen *Fâtiha Suresi Tercümesi*'ni takdim eden ifade gibi, bu ifade de bir müellifin kendi eseri için yapacağı türden bir takdim değildir; diğeri gibi, bu ifade de mecmuayı tertip eden tarafından esere eklenmiş olmalıdır. Aksi takdirde, eserin Kadızâde'ye ait olduğu kabul edilmesi durumunda, tasavvufi düşünceyi benimsemeyen Kadızâde'nin eserini desteklemek için yaşadığı dönem İstanbul'unun en meşhur mutasavvıflarından Hüdâyî'nin şiirini kendi eserine almış olduğunu kabul etmek gerekecektir. Ancak yukarıda, Kadızâde ile ilgili başlıkta ifade edildiği üzere, onun Hüdâyî de dahil çok sayıda şairden önemli miktarda şiiri *Manzûme-i Akâ'id* isimli eserine aldığı da burada hatırlanmalı, bu ihtimal de tamamen göz ardı edilmemelidir.

Eserde bulunan bazı ifadeler onun müellifini tespit etmede yol gösterici olabilir. Fâtiha suresinin ilk ayetinin tercümesinde geçen, "Allâhu te'âlâ ḥazretlerine melekleri ve ba'zî enbiyâ ve evliyâyı taşarrufda şirk kılp" (H. 90a) ibaresindeki "evliyâ" kelimesi dikkate alınarak, Kadızâde'nin tasavvufa muhalif bir kimliğe sahip olmasından hareketle tercümenin ona ait olabileceği sonucunun çıkarılabilir. Ancak tevhîd konusunda mutasavvıfların da çok büyük bir hassasiyete sahip oldukları ve birçok mutasavvıfın *tevhîd risalesi* kaleme aldıkları bilinen bir gerçektir ve bu sözleri bir mutasavvıf da rahatlıkla söyleyebilir. *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nden hemen sonra gelen Hüdâyî'nin *Tevhîd Manzûmeleri*'nde de bu hassasiyet görülmektedir. Dolayısıyla bu ifade eserin Kadızâde'ye ait olduğunu söyleyebilmek için yeterli değildir. Ayrıca bu yaklaşımdan hareketle Fâtiha suresinin tasavvuf karşıtı bir söylemle tercüme edildiğinin söylenmesinin yanlış olacaktır; çünkü bu ifadenin birkaç satır sonrasında gelen "enbiyâ ve evliyâyı ve sâyir maḥlûkâtı yoḡdan yaradup tadrîcle kemâllerine irişdürüp taşarruf iden ancaḡ oldur" (H. 90a) cümlesinde "evliyâ"nın varlığı ve "kemâl"i kabul edilmektedir. Bu ifade eserin müellifinin tasavvufi düşünceyi benimseyen bir kişi olduğunu göstermektedir. Kadızâde'nin tasavvufa muhalif duruşu dikkate alındığında, bu ifadeden hareketle eserin Hüdâyî'ya ait olduğunu düşünmek daha doḡru bir yaklaşım olacaktır.

Fâtiha suresinin yer almadığı, sadece *Tevhîd Manzûmeleri*'nin bulunduğu Ayasofya ve Diyarbakır nüshalarında *Tevhîd Manzûmeleri*'nden sonra Azmî ve Cinânî'nin şiirleri bulunmamaktadır. Edebi geleneğimizde mensur metinlerin manzum metinlerle bir nevi desteklenmesi sık görülen bir durumdur ve buradaki Fâtiha tercümesinde de bu uygulama görülmektedir. Eğer Hüdâyî, Fâtiha suresi ve İhlâs sureleri tercümelerindeki tevhîdî yaklaşımı *Tevhîd Manzûmeleri* ile desteklemek ve böylece bir nevi bir tevhîd risalesi oluşturma düşüncesine sahip idiyse bu iki nüshada da Fâtiha suresi tercümesinin yer alması beklenirdi. Bununla beraber, bu nüshaların hepsinin buldukları yazmaların birer mecmua olduğu dikkate alındığında, mecmuayı tertipleyenlerin mecmualarını oluştururken bir eserin tamamı yerine seçtikleri bölümlerini aldıkları, yukarıda Kadızâde'nin *Manzûme-i Akâ'id*'indeki *Duânâme* (Deniz, 2008) ve *Kasîde-i Kadı-zâde*'nin (Arslan, 2000) ayrı ayrı istinsah edilmesinde de görüldüğü üzere, sık rastlanılan bir durumdur. Fâtiha suresi tercümesinin bulunduğu bütün nüshalarda bulunan ve yukarıda metni verilen tevhîd ayetinin metninden sonra gelen "bu âyet-i tevhîdüñ taḥkîkinde ḥazreti Maḥmûd Efendi Üsküdârî sellemehü'l-Bârî buyururlar" şeklindeki takdim bu iki nüshada da yer almaktadır. Bu durum, Hüdâyî'nin bu şiirlerinin müstakil bir eser olarak da değerlendirilebildiğini göstermektedir.

Turkish Studies

Mevcut nüshalar Fâtiha suresi tercümesinin Hüdâyî veya Kadızâde ait olduğunu kesin olarak söylememizi sağlayacak bir bilgi içermediği gibi eserin tespit edilen beş nüshasının bulunduğu mecmuaları tertip edene ait bir ipucu da bulundurmamaktadır. Hacı Mahmud Efendi nüshası dışındaki nüshalarda İhlâs suresi tercümesine neden yer verilmediği konusu da cevaplanması gereken diğer bir sorudur. Eseri Hüdâyî ve Kadızâde'ye atfeden nüshalarda İhlâs suresi tercümesine yer verilmemesi bu çeviriyi bir müellife atfetmeyi zorlaştırmaktadır.

Eserin Kadızâde'ye ait olduğu kabul edilmesi durumunda onun eserinde işlediği konuyu başka şairlerin şiirleriyle desteklediği sonucu çıkacaktır. Kendisi de şair olan Kadızâde'nin, tercümesini şiirle zenginleştirmeyi istemesi durumunda kendisinin kaleme alacağı şiirlerle bunu yapabilecek şiir söyleme becerisine sahip olduğu yukarıda bahsi geçen eserlerinden anlaşılmaktadır. Bununla beraber Kadızâde'nin *Manzûme-i Akâ'id*'ine başka şairlerden önemli miktarda şiir aktardığı hatırlandığında Kadızâde'nin benzeri bir uygulamayı burada da yapmış olabileceği düşünülebilir.

Fâtiha Suresi Tercümesi'nin müellifini tespit etmede bu iki metinde kullanılan dil ve terminoloji de yol gösterici olabilir. Tevhîd konusunun işlendiği metinlerde "şirk"ten bahsedilmesi tabiidir. Bununla beraber her iki eserde, *Fâtiha Suresi Tercümesi* ve *Tevhîd Manzûmeleri*'nde şirkten ayrı olarak şirk-i hafîye de dikkat edilmesinin vurgulandığı görülmektedir. *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nde, bu surenin "*şirk-i hafî derdine şifâ olduğu*" (H. 90a); *Tevhîd Manzûmeleri*'nde, "*Eger şirk-i hafî vü ger celîdür / Bulardan pâk olan lâ-büd velîdür*" (H. 92b) ifadesiyle şirk-i hafînin varlığı, buna karşı ne derece hassasiyet gösterilmenin önemi ve aynı zamanda, Bâyezid-i Bestâmî örneği üzerinden, ondan kurtulmanın zorluğu ifade edilmektedir. Her iki eserde şirk-i hafîye yapılan bu vurgu iki eserin müellifinin aynı kişi olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

İki eserin dilindeki diğer müştereklik "*evliyâ*" kelimesinde görülmektedir. Fâtiha suresi tercümesinde bulunan "*enbiyâ ve evliyâyı ve sâyir maḥlûkâtı yoḡdan yaradup tadrîcle kemâllerine irişdürüp taşarruf iden ancaḡ oldur*" (H. 90a) cümlesini de eserin müellifini tespit etmede dikkate almak gerekir. Kadızâde'nin tasavvufa muhalif duruşu dikkate alındığında, burada geçen "*evliyâ*"nın "*kemâl*"e ermesi ifadesinin ona ait olması uzak bir ihtimal olarak değerlendirilmelidir. *Tevhîd Manzûmeleri*'ndeki konular tasavvuf tarihinde büyük velilerden kabul edilen iki meşhur mutasavvıf, Bâyezid-i Bestâmî (ö. 160/776) ve Ebû Sa'îd Ebû'l-Hayr'ın (ö. 440/1049) kıssaları üzerinden işlendiği görülmektedir. Her iki eserin konusu olan şirkten uzak durma ve tevhîde kavuşma ve yukarıda aktarılan beyitte de görüldüğü üzere, bunu başarabilenin "*velî*" olduğunun ifade edilmesi her iki eserde de "*velâyet*" konusuna olumlu bir yaklaşımın bulunduğunu göstermektedir. Evliya konusuna her iki eserde görülen bu benzer yaklaşım bu iki eserin aynı müellife ait olması gerektiğini düşündürmektedir.

Fâtiha Suresi Tercümesi

Kur'an'ın daha iyi anlaşılabilmesi için tercüme ve tefsir çalışmaları İslamiyetin en erken dönemlerinden itibaren başlamış ve zaman içinde müstakil bir bilim dalı haline gelmiştir (Birişik, 2011: 284-285). Kur'an tercümelerinin ana hatlarıyla *harfî* ve *tefsîrî* tercüme olarak iki farklı tarzda yapıldığı görülmektedir. İlkinde söz lafzî olarak aktarılırken, ikincisinde metin orijinal dilindeki karşılığı dikkate alınarak bazı tasarruflarla diğer bir dile aktarılmaya çalışılmaktadır (Akpınar, 2011: 14-22). Türkçede harfî tercüme örnekleri satır-arası Kur'an tercümelerinde (Sağol, 1997) karşımıza çıkmaktadır. Manzum Kur'an tercümeleri (Aydar, 1999: 195-217) ise, sanat boyutu öne çıkmakla beraber, tefsîrî tercüme gayreti olarak değerlendirilebilir. Tefsirler ise, tercüme ile beraber nüzul sebebi ve yeri, gramer özellikleri, getirdiği dînî hükümleri ortaya koymak gibi çok yönlü çalışmalardır. Bununla beraber, bu hususların tamamını ele almayı ayet ve surelerle ilgili açıklama ve yorum bulduran sınırlı boyutlu çalışmalar için de *tefsîr* kelimesi kullanılmıştır.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/10 Spring 2016

Kullanılan yöntem ve yaklaşım açısından birçok tefsir çeşidi bulunmaktadır (Birişik, 2011; Mertoğlu, 2011). Kur'an'ın tercüme ve tefsirinin nasıl yapılması gerektiği tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de çok yönlü ilmî tartışmalara konu olmaktadır (Aydar, 2010; 1999; 1996; Cündioğlu, 2014).

Kur'an'ın bütünü dışında bazı sure ve ayetlerin de müstakil tercüme ve tefsirleri yapılmıştır. Bu çerçevede, Fâtiha suresi en çok tercüme ve tefsiri yapılan surelerdendir. Fâtiha suresinin İstanbul kütüphanelerinde yazma ve matbu birçok tefsiri kayıtlıdır (Demir, 1987). Bu tefsirler arasında işarî/tasavvufî yaklaşımla kaleme alınanlar öne çıkmaktadır. İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) (2015) ve onun talebesi Sadreddin Konevî'nin (ö. 673/1274) (2002) tefsirleri bu alanda yazılanların en meşhurları arasındadır (Şeyhülislam Şemseddin Muhammed b. Hamza El-Fenârî, 2014: 24-27). Fâtiha suresinin Türkçeye tercüme ve tefsirinin Anadolu'da Beylikler döneminden itibaren yapılmaya başlandığı ve bunlarda tasavvufî yaklaşımlı olanların yoğunlukta olduğu görülmektedir. Hacı Bektâş-ı Velî'nin (ö. 669/1270) Fâtiha tefsiri (Özcan, 2012) bu alanda Batı sahası Türkçesi ile yapılan ilk tefsirlerden biri olmalıdır. "Somuncu Baba" olarak bilinen Hamîd-i Velî'nin (ö. 815/1412) görüşlerini de eserinde yansıtan Molla Fenârî'nin (ö. 834/1431) Arapça kaleme aldığı eser Anadolu'da yazılan Fâtiha tefsirlerinin en önemlilerindedir ve muhtevası Konevî'nin eserinden daha geniştir (Şeyhülislam Şemseddin Muhammed b. Hamza El-Fenârî, 2014: 29). Fâtiha'nın Türkçe tercüme ve tefsiri çalışmaları günümüze kadar devam etmiştir. Muhammed Esad Erbilî (ö. 1931) (1337/1918), Mahmud Sami Ramazanoğlu (ö. 1984) (1987) ve Mahmud Ustaosmanoğlu (2014) son dönemde tasavvufî yaklaşımlı Fâtiha suresi tercümesi kaleme alanlardan bazılarıdır.

Tercüme Metodu

Hüdâyî ve Kadızâde'ye atfedilen Fâtiha suresi tercümesinin tespit edilen beş nüshasından ikisi, Çorum ve Topkapı nüshaları, ilgili kütüphane kataloglarında yer almamaktadır. Diğer üç nüshası, buldukları kütüphane kataloglarında, Beyazıt Kütüphanesi nüshası *Tefsir-i Sure-i Fâtiha-Mensur ve Manzum*; Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi nüshası *Fâtiha ve İhlâs Surelerinin Tefsiri* ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi nüshası *Tefsir-i Şerif-i Sure-i Fâtiha-i Kerim* şeklinde kaydedilmiştir. Bu kayıtların üçünde de eser, "tefsir" olarak nitelenmektedir. Bununla beraber, yukarıda kaydedildiği üzere eser, Hüdâyî'ye atfedildiği Topkapı nüshasının baş kısmında "*Merhûm Üsküdârî Maḥmûd Efendi'nin tercümesidir, rahmetullâhi 'aleyh*" ifadesinde geçen "*tercüme*" kelimesinden onun bir tercüme olarak görüldüğü sonucu da çıkarılabilir. Eserin nüshalarına bakıldığında tamamında yaklaşık üç yaprak yer tutmaktadır. Bunun yaklaşık bir yaprağında içinde bulunan şiirlerin yer aldığı da dikkate alındığında eserin *tefsir* olarak nitelenebilmek için çok kısa bir metin olduğu görülmektedir. Eser, gerek Hüdâyî'ye atfedildiği ifadeyle "*tercüme*" olarak nitelenmesi, gerekse metnin küçük hacimli olması dikkate alınarak bu çalışmanın başlığında *Fâtiha Suresi Tercümesi* şeklinde isimlendirilmiştir. Bununla beraber, bu eserde ayetlerin kısa yorumlarının da bulunduğu dikkate alındığında eseri *tefsirî* bir tercüme olarak nitelenmek daha doğru olacaktır.

Fâtiha Suresi Tercümesi'nde takip edilen tercüme ve yorumlama yöntemi dikkati çekicidir. Eserde ayetlerin anlamı bir cümle halinde verildikten sonra ilgili ayetin mealinin tevhîd anlayışı açısından yorumlanıp vurgulandığı görülmektedir. Bir surenin tamamının tek bir konu açısından yorumlanması diğer tercüme ve tefsir çalışmalarında çok görülen bir uygulama değildir. Tefsir çeşitleri arasında "konu merkezli tefsirler" ve "konulu tefsirler" bulunmaktadır. Bu tür çalışmalarda, bir konu ile ilgili ayetlerin seçilerek bir araya getirildiği görülmektedir. Sayıları az da olsa, İslamiyetin erken dönemlerinden itibaren görülen ve son bir asırda çoğaldığı görülen (Albayrak, 2011: 239) bu tür yaklaşımlarda, çalışmayı yapanın görüşünü ispat etmeye çalışırken ayetlerin kendi bağlamlarından uzaklaştırılabileceği sakıncasına dikkat çekilmiştir (Birişik, 2011:

Turkish Studies

289-290). Konulu tefsir çalışmalarında seçilen ayetlerin bir konu açısından yorumu yapılırken, *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nde bir surenin tamamının bir konu açısından yorumlanması söz konusudur. Dolayısıyla bu eserdeki yaklaşım, benzer olsa da uygulama açısından bahsi geçen tefsir çeşitlerinden nispeten farklıdır. Eser bu yönüyle özgün bir yapıya sahiptir.

Fâtiha Suresi Tercümesi'nde ilk ayetin başındaki "*Elḥamdü li'llâhi*" ibaresi hariç, ayetlerin tercümesi verildikten sonra yoruma geçilmektedir. "*Elḥamdü li'llâhi*" ifadesinin anlamı verilmeden doğrudan yoruma geçilmiştir. Ayetler yorumlanırken sıklıkla, birinci, ikinci ve yedinci ayetlerdeki gibi, ayetlerin anlamının diğer ayetlerle açıklanması yoluna gidildiği, Kur'an'ın yine Kur'an'dan bir başka metinle açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu uygulama günümüz edebi metin çözümleme çalışmalarında metni yine kendisi ile açıklama, yorumlama yaklaşımı ile benzerlik göstermektedir. Tercümede yorumların tamamen tevhîd anlayışı çerçevesinde yapıldığı, kainatta olup biten her şeyin Allah'ın tasarrufunda ve ona muhtaç olduğu; her hangi birşeyi ondan başkasına isnad etmenin ona şirk, ortak koşmak olduğunu anlatmaya odaklandığı görülmektedir. Burada, "*Ḥaḳ sübhânehû ve te'âlâ cemî' kullarına dükeli evkâṭda bu sûre-i şerîfenüñ okumasına emr buyurmuşlardır, şirk-i ḥafî derdine şifâ olduğu için*" ifadesinde Allah'ın Fâtiha suresinin her zaman okunmasını emretmesinin sebebinin bu surenin insanlara şirkten uzaklaşmayı telkin etmesi olarak yorumlanması dikkati çekici bir yaklaşımdır. Buradaki "*dükeli evkâṭda bu sûre-i şerîfenüñ okumasına emr buyurmuşlardır*" ifadesinden bu surenin namazların her rekatında okunmasının farz kılınmış olmasının da kastedildiği anlaşılmaktadır. Bu cümle, müellifin bu sureyi neden tevhîd odaklı yorumladığını gösteren en kuvvetli ifadedir.

Dil ve Üslup

Eser konuşma üslubuna yakın bir anlatımla kaleme alınmıştır. Devrik cümlelere sık yer verilmektedir. Metinde Türkçe kelime sayısı yaklaşık %20 civarındadır. Büyük çoğunluğunu Arapça kelimelerin oluşturduğu tercümede metin ek, yardımcı fiil, fiil ve edatlarla Türkçe bir yapı kazanmaktadır. Ayetlerin Türkçe karşılıklarının verildiği ifadelerdeki Türkçe kelime sayısı sınırlıdır. Ayetlerin anlamlarının verildiği yerlerde geçen Türkçe kelime ile açıklamalarda geçen Türkçe kelime yoğunluğu arasında dikkati çekecek bir fark bulunmamaktadır. Dînî metinlerdeki Türkçe kelime sayısının zamanla nasıl azaldığı satır-arası Kur'an tercümelerinden de izlenebilmektedir. İlk çevirilerden Harezmi sahasında yapılan bir çevirideki Fâtiha suresinde metninde Arapça üç kelime, (rahmet, 'âlem, cezâ) görülürken (Sağol, 1993: 3), Anadolu sahası tercümelerde bu sayının hızla arttığı görülmektedir. Bunlardan birisindeki Fâtiha suresi tercümesinde yedi Arapça kelime (Topaloğlu, 1976: 1) görülürken bir diğerinde 18 Arapça kelime ile karşılaşılmaktadır (Karabacak, 1994: 3). Bu süreçte, burada üzerinde çalışılan eserin dilinde Türkçe kelime sayısının minimum denilebilecek bir seviyeye düşmesi, geçen dönemin ne derece Türkçe'nin aleyhine işlediğini göstermektedir. Eserdeki Arapça kelimelerin çoğunluğu dînî kavramlardan (şirk vb.) oluşmaktadır. Dolayısıyla böyle bir metinde Arapça kelimelerin yoğun kullanımı bir ölçüde anlayışla karşılanabilirse de Türkçe kelimelerin bu ölçüde az olmaması beklenirdi. Bunda müellifin aldığı medrese eğitiminin dilinin Arapça olmasının da etkisi büyüktür. Tercümedeki az sayıda Türkçe kelime arasında bugün kullanımdan düşmüş *dükeli*, "hepsi, bütün" (Cem, 1983: 74) anlamında, kelimesinin üç defa geçmesi (H. 89b, 90a, 90b) dikkati çekicidir. Buradan hareketle bu kelimenin 17. YY'nın ilk yarısında canlı olduğu söylenilebilir.

Divan edebiyatı geleneğinde müelliflerin mensur eserlerde ele aldıkları konuları şiirlerle zenginleştirip daha renkli hale getirme yolunu gitmeleri sık görülen bir durumdur. Bu gelenekle bu eserde de karşılaşılmaktadır. Eserde ele alınan konuyu işleyen üç ayrı manzûme bulunmaktadır. Eserde iki ayetin yorumunda 10 beyit ve bir muhammes kıta olmak üzere toplam 25 mısra bulunmaktadır. Bu rakama Fâtiha suresi ikinci ayetin açıklama amacıyla yer verilen "*Ve mâ bikum min ni'metin fe minallâh: Size ulaşan her nimet Allah'tandır*", Kur'an, Nahl suresi (16), ayet 53,

Turkish Studies

(Kur'an-ı Kerim Meâli, 2011: 292) manzum mealinin verildiği beyit de eklenmelidir, "her ne ni'met kim olur saña 'atâ / bil ki Hağ'dan bilmeseñ olur 'hağâ" (H. 90b, 4-6). Ayetin anlamının verilmeden manzum olarak tercüme edilmesi dikkati çekicidir. Bu durum, müellifin ayetin mealini daha etkili vermek için şiirin gücünden faydalanmak istediği kadar, onun söylemek istediğini şiirle ifade etme tutkusunu göstermektedir. Burada yer alan şiirlerde mahlas geçmemektedir. Mütercim ayeti manzum olarak Türkçeye tercüme etmeye yöneldiğine göre diğer şiirler de onun olmalıdır. Aşıkane ve didaktik üslupların görüldüğü bu şiirlerde de tevhîd konusu tasavvufî bir yaklaşımla işlenmektedir. Genellikle yalın bir anlatımın bulunduğu bu şiirlerdeki Arapça kelime yoğunluğu da dikkati çekici seviyededir.

Eserin Çorum nüshasında sayfa kenarında bu şiirlerden muhammeste bulunan "Çün Halîl'i âteş-i sûzâna per-tâb itsele" mısranın yanına "Halîlî'i" yazılıdır. Muhtemelen müstensih tarafından yazılan bu kelime ve mısradaki geçen "Halîl" kelimesinden hareketle bu şiirin Halîlî isimli bir şaire ait olduğu söylenmek istendiği anlaşılmaktadır. 17. YY öncesinde bu mahlası kullanan çok sayıda şair bulunmaktadır. Bunlardan Maraşlı Halîlî'nin Divan'ında bu şiirler bulunmamaktadır (Alici, 2010). Nazire mecmualarında Halîlî ismiyle kayıtlı şairlerin şiirleri arasında da bu şiirlere rastlanmadı (Ertek, 2003; Gıynaş, 2014; Köksal, 2012). Şiirde bu isimle kastedilenin bir şair değil, peygamber Hz. İbrahim olduğu açıktır.

Eserin tespit edilen beş nüshası arasında, sadece Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi nüshasının başındaki İhlâs suresi tercümesi dikkate alınmazsa, dil ve içerik açısından dikkate değer bir fark bulunmamaktadır. Nüshalar arasında farklar, metinde görüleceği üzere, istinsah esnasında bazı kelime, cümle ve mısraların atlanması ile oluşmaktadır. Bu farklılıklar metnin anlamında bir farklılık ortaya çıkaracak seviyede değildir. Hacı Mahmud Efendi nüshasındaki İhlâs suresi tercümesinin diğerlerinde bulunmaması bu nüshaların iki farklı kaynağa dayandıklarını göstermektedir.

İhlâs Suresi Tercümesi

İhlâs suresi İslamiyetin temel inancı *tevhîd* çok yönlü dile getiren bir metindir (Işık, 2000: 357). Bu surenin bir diğer adının *Tevhîd Suresi* olduğu da dikkate alındığında burada ele alınan Fâtîha suresinin tevhîd odaklı yorumuyla içerik itibariyle örtüştüğü kadar terminoloji itibariyle de bütünleştiği görülmektedir. Bu sure İbn Sina'dan (ö. 428/1037) İbn Arabî'ye (ö. 638/1240), Şeyhülislam Ebussud Efendi'den (ö. 982/1574) Muallim Naci (ö. 1893) ve Elmalılı Hamdi Yazır'a (ö. 1942) kadar birçok müellifin tercüme ve tefsir çalışmasına konu olmuştur (Işık, 2000: 358; Güney, 2008; Yazır, 2014)

İhlâs Suresi Tercümesi, *Fâtîha Suresi Tercümesi*'nin nüshalarından sadece birinde, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi nüshasının baş tarafında bulunmakta, bu yönüyle bu nüsha diğerlerinden ayrılmaktadır. *Fâtîha Suresi Tercümesi*'nin Beyazıt nüshası ilk sayfanın yarısında başlamakta, bu sayfanın üst kısmı boş bulunmaktadır [EK. II]. Bu alan, Hacı Mahmud Efendi nüshasında bu tercümenin bulunduğu kısım göz önüne alındığında, *İhlâs Suresi Tercümesi*'ni kaydetmek için yeterli bir alandır. Bu durum, bu nüshanın istinsah edildiği nüshada bu alanda İhlâs suresi tercümesinin kayıtlı olduğu ve bu metni buraya da kaydetme düşüncesi ile bu alanın boş bırakılmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu çevirinin bulunduğu bölümde de herhangi bir müellif ismi bulunmamakta, bu durum eserin müellifini meçhul bırakmaktadır. Hüdâyî ve Kadızâde'ye atıf yapılan nüshalarda İhlâs suresinin olmaması dikkati çekicidir. Tercüme çok kısadır ve yarım sayfadan daha az bir yer tutmaktadır [EK.V]. Tercüme kelime bazında değil, ayet ayet yapılmaktadır. Burada ayetlerin çoğunlukla kelime kelime çevirisi verilmekle beraber, özellikle ilk ayetin yorumlanarak tercüme edildiği görülmektedir. Bu durum dikkate alındığında eser *harfî* değil, *tefsîrî* bir tercüme olarak nitelenebilir. Ayetlerin anlamları verilirken kullanılan kelimelerde Türkçe kelimelerin sayıca Arapça kelimelerden fazla olduğu görülmektedir. Burada

Turkish Studies

bugün kullanımdan düşmüş olan ve metinde "de-, söyle-" (Cem, 1983: 87) anlamında kullanılan, *eyit* (H. 89b) kelimesinin bulunması dikkati çekicidir. Buradan hareketle bu kelimenin de 17. YY'ın ilk yarısında canlı olduğu söylenilebilir.

Selami Şimşek'in Hüdâyînin eserleri ile ilgili hazırladığı bibliyografyada Mustafa Kök tarafından "*Azîz Mahmûd Hüdâyî İle İhlâs ve Fâtîha Sûrelerinin Tefsiri*" başlıklı bir mezuniyet tezi hazırlandığı kaydedilmektedir (2015: 15). Bu tezi görmek için başvurduğumuz Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nden yer darlığı dolayısıyla mezuniyet tezlerinin depoya kaldırıldığı ve okuyucuya gösterme imkanı olmadığı bilgisi verildi. 41 sayfa olduğu kaydedilen çalışmanın ismi ile bu çalışmada kullanılan nüshalardan birisi olan Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 1291'de Hüdâyî adına kayıtlı *İhlâs ve Fâtîha Sureleri Tefsiri* ismi arasındaki benzerlik dikkati çekicidir. Mezuniyet tezi görülemediği için çalışmanın içeriği ve dayandığı nüsha veya nüshalar hakkında bir bilgi verme imkanı bulunmamaktadır.

Tevhîd Manzûmeleri

Manzûmelerin beşi *Fâtîha Suresi Tercümesi* ile beraber ikisi müstakil yedi nüshası bulunmaktadır. *Fâtîha Suresi Tercümesi* ile birlikte bulunduğu nüshalardan sadece Türk Tarih Kurumu nüshası katalogda *Tevhîd Manzûmesi* adıyla müstakil bir eser olarak yer almakta, müellif adı "Aziz Mahmud-i Hüdâyî Üsküdarî" şeklinde verilmektedir. Esere, beraber bulunduğu *Fâtîha Suresi Tercümesi* diğer nüshaların kütüphane kataloglarında yer verilmemektedir. Eserin müstakil olarak yer aldığı Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya koleksiyonunda [EK. XI] eser adı *Manzûme-i Tevhîd* ve müellif adı "Hüdâyî, Aziz Mahmud b. Fazlullah b. Mahmud el-Üsküdarî, 1038/1628" şeklinde kayıtlıdır. Eserin müstakil olarak bulunduğu diğer nüsha Diyarbakır Kütüphanesi'ndedir [EK. XII]. Eser burada, *Manzûme-i Mahmud Efendi* ve yazarı, "Mahmud Efendi Üsküdarî Nakşbendi" şeklinde kayıtlıdır. Bu nüshanın ikinci mesnevisinin Hüdâyî'nin mahlasının bulunduğu son beyit eksiktir. Bu manzûmeler Hüdâyî'nin divanında (Azîz Mahmûd Hüdâyî, 2005) ve tevhid konulu şiirleri bir araya getiren çalışmalarda bulunmamaktadır (İsen, 1999; Özalp, 1995; Tarlan, 1936).

Bu iki manzûmedeki beyitlerin tamamı Hüdâyî'nin bir başka eseri *Necâtü'l-Ğarîk* isimli eserinde dağınık halde bulunmaktadır (Ağralı, 2006: 323-335). Bu eserde beyitler 13'ten fazla sayfaya dağılmış durumdadır ve beyitlerin oradaki sıralaması burada kaydedilen nüshalardaki sırayı takip etmemektedir. Hüdâyî kendisi bu eserdeki beyitleri sonradan bir araya getirip iki manzûme şeklinde tertip etmiş olmalıdır. Bunun aksi, yani bu manzûmelerdeki beyitleri bu *Necâtü'l-Ğarîk'te* farklı yerlere dağıtması mantıklı bir yaklaşım değildir. Hüdâyî bu beyitleri bir araya getirerek konuyu etkili bir şekilde anlatmak istemiş olmalıdır. Bu beyitleri Hüdâyî dışında birisinin derlemesi uzak bir ihtimaldir, çünkü beyitler bu eserde çok dağınık durumdadır ve eserde başka birisinin özellikle bu beyitleri seçmesini gerektirecek bir yapılanma söz konusu değildir. Topkapı nüshasının bulunduğu mecmuanın 1640'ta tertip edildiği dikkate alındığında bunun Hüdâyî'nin vefatından çok kısa bir süre sonraki tarih olduğu görülmekte, bu da bu manzûmelerin Hüdâyî'nin kendisi tarafından tertip edilmiş olması düşüncesini güçlendirmektedir. Burada divan şiiri geleneğinde şairlerin kendi şiirlerinden derleme yapmaları, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin (ö. 1008/1600) şiirlerinden seçtiği 100 gazelin matlamı bir araya getirdiği *Gül-i Sad-berk* (Akün, 1989: 419) isimli eseri gibi, hatırlandığında Hüdâyî de kendi şiirlerinden derleme yapıp bunlara müstakil bir eser kimliği kazandırmak istemiş olabilir.

Bu manzûmeler mesnevi nazım şeklinde yazılmış yirmişer beyitten oluşmaktadır. Her iki mesnevinin son beyitlerinde Hüdâyî'nin mahlasının yer alması, bu iki metnin iki ayrı eser olarak kaleme alındığını göstermektedir. Nitekim bu mesnevilerden sadece ilkinin kimliği bilinmeyen bir müellif tarafından yapılan bir şerhi (Ceylan, 2005) bulunmaktadır. Bu metinlerin içeriklerindeki

Turkish Studies

farklılık da bunların iki ayrı eser olarak tasarlandıklarını göstermektedir. İlk mesnevi tevhîd bilincine sahip olmanın önemini ele alırken, ikincisi tevhîd bilincine ulaşmak için ne yapmak gerektiğine odaklanmakta, bunun için "*masivâyı*" terk etme ve "*edep*" gözetmek gerektiği anlatılmaktadır.

Bu manzûmeler her ne kadar *Manzûme-i Tevhîd* olarak isimlendirilmişse de içerik ve amacı yönüyle diğer manzum tevhîd metinlerinden farklıdır. Tevhîdlerde çoğunlukla Allah'ın birliği, yüceliği ve bu yönüyle övgüsü dile getirilirken, burada tevhîd bilincinde olmanın önemini ele alındığı görülmekte, Allah'ın birliği ve yüceliği konusuna hiç değinilmemektedir. Bunlardan ilk mesnevide, şirkten kurtulmanın ve tevhîd bilincine sahip olmanın önemi üzerinde durulmaktadır. Bu amaçla şirkten uzaklaşmanın önemi ve bunun ne kadar hassas bir konu olduğu ve nasıl bir düşünce inceliği gerektirdiğini anlatmak için Bâyezid-i Bestâmî'nin (ö. 160/776) bir kıssası örnek verilmektedir. Burada onun "*Yüregümi sūd ağırtı*" (H. 93b) demesinin arkadaşları tarafından eleştirilip, kendisine bu sözündeki düşüncenin tevhîdi zedelediği uyarısında bulunduğu nakledilmektedir. Böylece Bâyezid-i Bestâmî gibi büyük bir velînin dahi bu konuda zaafiyeti bulunabileceği örneği verilerek bu düşüncenin ne büyük bir bilinç hassasiyeti gerektirdiği anlatılmak istenmekte, okuyucuya bu bilince sahip olmak olması için "*Uyan gâfletden imdi 'âkıll iseñ / Haqqı anlayı-gör ehl-i dil iseñ*" diye seslenilmektedir, (H. 93b, beyit 19). Bu mesnevinin şerh edilmesi (Ceylan, 2005), bu konuya ve bu esere verilen önemi göstermektedir.

İkinci mesnevide kişinin sağlam bir İslam akidesine ve tevhîd bilincine kavuşabilmesi için tutması gereken yol anlatılmaktadır. Allah'ı tanımanın ve onun yakınlığını kazanmanın, nefsin kötülüğe sevk eden telkinlerinden kurtulma ve edepli olmakla mümkün olacağı anlatılmaktadır. Bu konu da ilk manzûmede olduğu gibi, önemli bir mutasavvıf, Ebû Sa'îd Ebû'l-Hayr'ın (ö. 440/1049) bir kıssası üzerinden anlatılmakta, kendisini ziyarete gelen bir kişinin onun bulunduğu mekana sol ayağıyla girmesi üzerine ona söylediği, "*Karîb olmaz edepsiz bize heyhât*" (H. 94a) sözü aktarılmakta ve Allah'a yakınlık kazanmanın edep gözetmekten geçtiği "*Dilerseñ kim kabûl ide seni Rab / Mü'eddeb ol mü'eddeb ol mü'eddeb*" (H. 94a) sözleriyle dile getirilmektedir.

Hüdâyî'nin her iki manzûmede vermek istediği mesajı en iyi aktarabilmek için divan edebiyatı geleneğinde sık başvurulan önemli şahsiyetlerin kıssalarından faydalanma yoluna başvurduğu görülmektedir. Bâyezid-i Bestâmî ve Ebû Sa'îd Ebû'l-Hayr büyüklüğü tasavvuf tarihinde herkesçe kabul edilmiş önde gelen mutasavvıflardandır. Hüdâyî'nin burada vermek istediği mesajları bu iki önemli şahsın menkıbeleri üzerinden aktarması sözlerinin etkisini artırmaktadır.

İslam akidesinin en önemli konusu ve düşünce yoğunluğu yüksek bir konu olan tevhîdi ele alan bu manzûmeler didaktik bir üslupla ve anlaşılır, akıcı bir dille kaleme alınmıştır. Bu şiirler yalın bir anlatımla kaleme alınmış, san'atlı ifadelerden uzak durulmuştur. Bu da şairin amacının eserinin san'at yönünü değil, anlaşılmasını önemseydiğini göstermektedir. Fâtiha ve İhlâs sureleri tercümelerine kıyasla bu şiirlerdeki Türkçe kelime sayısının daha çok olduğu görülmektedir. Türkçe olmayan kelimelerin çoğunluğunu İslami inançları ifade eden Arapça kelime ve kavramların oluşturduğu görülmektedir. Gerek Fâtiha ve İhlâs sureleri tercümelerinde gerekse *Tevhîd Manzûmeleri*'nde bu kelimelerin kullanımından kaçınılması, onların o dönemde herkesçe anlaşılır görülmesi ile ilgili olmalıdır. Bu tutum, bu kelimelerin o dönemde Türkçenin bir parçası haline geldiği şeklinde yorumlanabilir. *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nde olduğu gibi, burada da bugün kullanımdan düşmüş, "*çabalama*" anlamında (cem, 1983: 75), *dürüş-* (H. 93b, beyit 9) ve "*layıkıyla*" anlamında (Cem, 1983: 162) *oñat* (H. 93b, beyit 10) gibi birkaç arkaik Türkçe kelime ile karşılaşılmaktadır. Bu durum, bu kelimelerin bu döneme kadar canlı kaldığını göstermektedir.

Fâtiha ve İhlâs sureleri tercümeleri ve *Tevhîd Manzûmeleri*'nin yer aldığı nüshalarının tamamının imlasında Türkçe kelimelerdeki gerek düzlük-yuvarlaklık uyumu gerekse bazı

Turkish Studies

kelimelerde ilk hecede bulunan kapalı e'nin yazılışında iki farklı tutum görülmektedir. Mesela *Tevhîd Manzûmeleri*'nden birincisinin 17. beytinde her ikisinde kapalı e bulunan "ye-" ve "de-" kelimelerinin iki farklı şekilde harekeleniği görülmektedir. Beytin ilk mısrasındaki "ye-" kelimesi "yedüğüñ" يَدُوْغُوْغُ şeklinde harekelenirken, "de-" kelimesi "didüğüñ" دِدُوْغُوْغُ şeklinde harekelenmiştir (H. 93a). Bu durum eserin kendilerine atfedildiği müelliflerin yaşadığı dönem olan 16. YY'ın ikinci ve 17. YY'ın ilk yarısında konuşma dilinin Eski Anadolu Türkçesi'nden farklılaştığını ve bu farklılığın yer yer imlaya da yansıdığını göstermektedir.

Her iki manzûme de Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün" vezniyle kaleme alınmıştır. Metinde imaleli ifadeler nispeten sık görülmektedir. Bu manzumelerde divan şiiri geleneğinde az da olsa görülen kafiye açısından ilginç bir uygulama olan göz kafiyesi ile karşılaşmaktadır. "*Gel imdi Zeyd ü 'Amr'a tapmağı ko / Begüm a'lâm-ı şirkden var elüñ yu*" (H. 93a, 11) beytindeki mısralar "vav" harfi ile sona ermekte, ses tekrarı ile sonlanmayan beyitte göz kafiyesi yapılmaktadır. Kafiyenin ses tekrarı olduğu dikkate alındığında bu beyit kafiyesiz kabul edilecektir.

Sonuç

Edebiyat tarihi çalışmalarında sonuca ulaşmayı zorlaştıran ve zaman zaman da engelleyen birçok sorunla karşılaşmaktadır. Başlangıç safhasında, araştırmayı yönlendirme durumunda olmaları dolayısıyla kütüphane kataloglarında bulunan eksiklik ve yanlışlıklar çalışmaları en çok zorlaştıran unsurlardan olmaktadır. En az bunlar kadar sorun çıkaran bir başka durum da eserlerin nüshalarında görülen çelişkili kayıtlardır. Bu çalışmada bu sorunlardan her iki gruptaki ile de karşılaşmaktadır.

Bu çalışmada ele alınan eserlerle ilgili kataloglarda birçok sorun bulunmaktadır. *Fâtiha Suresi Tercümesi* ve *Tevhîd Manzûmeleri*'nin Çorum ve Topkapı nüshası katalogda hiç yer almamaktadır. *Tevhîd Manzûmeleri*, Hacı Mahmud Efendi ve Beyazıt, nüshaları kütüphane kataloglarında yer almamaktadır. Bu iki esere sadece Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi katalogunda ayrı ayrı yer verilmektedir. Yalnız *Tevhîd Manzûmeleri*'nin yer aldığı iki nüshadan Ayasofya nüshası katalogda müellif adı "Hüdâyî" ve eser adı *Manzûme-i Tevhîd* şeklinde doğruya yakın kaydedilmiştir. Bunlardan diğeri Diyarbakır nüshasında müellif adı "*Mahmud Efendi Üsküdari Nakşbendi*" şeklinde kaydedilmiştir. Buradaki "Nakşbendi" ifadesi yanlıştır, çünkü Hüdâyî'nin şeyhi Üftâde'nin Bayramiyye tarikatı mensubu olduğu bilinmektedir (Azamat, 2012: 282) ve Hüdâyî ile bu tarikatın Celvetiyye kolu teşekkül etmiştir (Yılmaz, 1993). Bu kayıta eser *Manzûme-i Mahmud Efendi* adıyla kaydedilmiştir. Bu isimlendirme eser için yeterli bir tanıtma değildir.

Bu araştırma esnasında kataloglama ile olduğu kadar bir eserin müterciminden kaynaklanan ve araştırmayı zorlaştıracak bir başka sorunla da karşılaşıldı. Yukarıda bahsi geçen, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 1463'te kayıtlı *Risâle fi't-Tevhîdi ve'n-Nesâyih*'in Hüdâyî'nin *Vâkı'ât* isimli eserinin bir bölümün tercümesi olduğu halde bu duruma değinilmeden müstakil bir eser olarak kataloglandığı görüldü. Bir eserin bir bölümünden yapılan tercümeyle bir başka isim verilmesi ve kataloglamada bu durumun belirtilmemesi de araştırmacıların karşılaşabileceği bir başka sorundur.

Mecmuaları derleyenlerin uygulamaları da birçok sorunun kaynağı olmaktadır. Bunlardan biri esere ekledikleri eksik ve yanıltıcı kayıtlardır. Burada incelenen *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nin iki farklı nüshasında, Topkapı ve Tarih Kurumu nüshaları, farklı müelliflere atfedilmesi bu nüshaları derleyenlerden kaynaklanan bir sorundur. Ayrıca yine *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nin bazı nüshalarında görülen eseri takdim eden ifadenin de esere mecmuayı derleyen tarafından eklendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca mecmualarda Beyazıt nüshasının Fihrist sayfasındaki "*Kağızâde Efendi'nin Ba'zî Resâyil*" ifadesine benzer ifadelerle çok karşılaşmaktadır. Bu örnekte de görüldüğü üzere

Turkish Studies

bu kayıtlar da çoğu defa yanıltıcı olabilmektedir. Mecmualarda, bir eserin bir bölümünün istinsah edilip ona bir isim verilmesi de bir başka soruna yol açmakta, sanki o müellifin o isimde bir başka eseri olduğu izlenimi doğurmaktadır. Kadızâde'nin *Manzûme-i Akâ'id* isimli eserinde yer alan *Duânâme* (Deniz, 2008) ve *Kasîde-i Kadı-zâde'nin* (Arslan, 2000) müstakil bir eser gibi değerlendirilmesinin (Karaca, 2012: 26) sebebi bu uygulamadır.

Konuyla ilgili daha önce çalışma yapanlarca yapılan yanlış veya kaynağı belli olmayan yorumlar da araştırmacılara yeni sorunlar çıkarmaktadır. Bu çalışmada Karatay'ın Topkapı nüshası ile ilgili yukarıda bahsi geçen ifadeleri bu durumun bir örneğidir. Karatay'ın katalogda *Fâtiha Suresi Tercümesi*'ni Kadızâde'nin Hüdâyî'den yaptığını söylemesinin bir dayanağı bulunmamakta, araştırmacıyı yanlış yönlendirmektedir.

Müelliflerden kaynaklanan sorunlar da araştırmacılar için önemli sorunlar çıkarmaktadır. Bu çalışmada incelenen Fâtiha ve İhlâs sureleri tercümelerinde müelliflerin isimlerini vermemeleri bunlardan birisidir. Bir diğeri *Tevhîd Manzûmeleri*'nde de görülen, müellifin bir eserinden bazı bölümleri seçip bununla yeni bir eser ortaya koyarken bu durumu eserinde açıklamamasıdır. Kadızâde'nin *Manzûme-i Akâ'id* isimli eserinde yaptığı uygulama ise çok boyutlu bir sorun kaynağıdır. Kadızâde'nin birçok şairin çok sayıda beytini aldığı bu eseri ne kadar özgün sayılacaktır. Ayrıca şiirlerini aldığı şairlerden bahsetmemesi nasıl değerlendirilmelidir. Bu bir *sirkat-i şî'r* sayılması gereken bir durum değil midir? Bunlar müelliflerin araştırmacıya çıkardığı, cevap aranması gereken konulardan bazılarıdır.

Yukarıda bahsi geçen ve araştırmacıların karşılaşılabileceği sorunların çoğunluğu bu araştırma için söz konusu olmuştur. Çalışma bu yönüyle edebiyat tarihi çalışmalarında araştırmacılara karşılaşılabilecekleri bu türden sorunlar için öğretici birer örnek durumundadırlar.

Bu araştırmada Hüdâyî ve Kadızâde ile ilgili çalışmaların sonuçları bir araya getirilmiş ve portrelerinin belli başlı yönlerine dikkat çekilmiştir. Bunu yapmadaki amaç hem daha önceki çalışmaların sonuçlarını bir araya getirmek hem de bazı çalışmalarda, özellikle tezlerde, yer aldığı halde sonraki çalışmalarda değerlendirilmeyen bilgileri gün ışığına çıkarmaktır. Burada online yayın yapan dergilerin bilgiye kolayca ulaşma imkanı sağlaması dolayısıyla bu bilgilerin ulaşılabilir hale getirilmesi de hedeflenmiştir.

Hüdâyî'nin hayatı ve eserlerinden bahsedilen bölümde, onun çocukluk ve aile hayatı ile ilgili bir tezde yer aldığı halde daha sonra yapılan çalışmalara yansımaya değer bilgiler o çalışmadan buraya aktarılarak onun hayatının bazı yönlerinin daha iyi aydınlatılmasına katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Mustafa Bahadıroğlu'nun Hüdâyî'nin Arapça *Vâkı'ât* isimli eseri üzerinde hazırladığı doktora tezindeki Hüdâyî'nin doğum tarihi, anne ve babasının küçük yaşta ölmeleri, evliliği ile ilgili bilgiler tezin hazırlanmasından sonraki eserlerde bulunmamaktadır. Bu bilgiler buraya alınarak onun daha yakından tanınmasına katkıda bulunulmuştur. Yapılan tez üç cilt olan *Vâkı'ât*'in ilk cildi üzerindedir (Bahadıroğlu, 2003: III). Eserin kalan ciltlerinin de çalışılması ile Hüdâyî ile ilgili daha fazla bilgiye sahip olunacaktır. Hüdâyî'nin hayatı ile ilgili bilinmeyen noktalardan birisini de onun Rumeli'ye ne sebeple gittiğidir. Bununla ilgili olarak menakıpta geçen "*Çün e'ızze bize himmet eyledi / Rumeline seyre da'vet eyledi*" (Yılmaz, 1982: 50) ifadesi yorumlanarak bu yolculuğun o coğrafyada bulunan önde gelen kişilerce yapılan bir davet sonucu olduğuna dikkat çekilmiştir.

Burada ayrıca Hüdâyî'nin öne çıkan belli başlı özellikleri üzerinde durularak onun çok yönlü bir şahsiyet olduğuna dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede onun döneminin Osmanlı hükümdarlarından gördüğü saygı üzerinde durulmuştur. Bu yakınlık çok az şairin ulaşabildiği bir durumdur. Onun Sultan Ahmet İ'e Girit'in fethini tavsiye etmesi gördüğü bu saygı sonucudur. Osmanlı sarayı ile sorun yaşayan idareci ve yabancı diplomatların onun yardımını istemeleri de

Turkish Studies

onun gördüğü bu saygının yaygınlığını göstermektedir. Bu çerçevede Kadızâde'nin, tasavvuf aleyhindeki görüşlerinin öne çıktığı tartışmaları Hüdâyî'nin vefatından sonra başlatması Hüdâyî'nin gerek Osmanlı sarayında gerekse halk arasındaki saygınlığını dikkate alması ile ilgili olmalıdır. Hüdâyî'nin laleye gösterdiği ilginin bu çiçeğe gösterilen sevginin artmasını sağladığı ve bu ilginin Osmanlı tarihinde bir döneme damgasını vuracak kadar büyüdüğüne işaret edilmiştir.

Kadızâde ile ilgili bölümde onun öne çıkan özelliklerine işaret edilirken araştırmacıların karşılaşılabileceği birkaç durum da dile getirildi. Bunlardan biri onun, Bursalı Mehmed Tahir'den aktarılan ifade de görüldüğü üzere, Osmanlı tarihinde olumsuz gelişmelere sebep olması dolayısıyla biyografik kaynaklarda bir tür karartmaya uğramasıdır. Yaşadığı dönemde kaleme alınan biyografik kaynakların, özellikle ulemaya ait biyografilerin verildiği *Şakâyık*'a zeyl yazar Atâ'î'nin eserinde ona yer vermemesi bu yaklaşımın bir sonucu olmalıdır. Kadızâde'den bahseden ilk biyografik eser onun ölümünden 100 kadar sonra kaleme alınan Şeyhî'nin *Şakâyık* zeylidir. Burada verilen bilgi çok sınırlıdır ve özellikle eserlerinin isimlerini vermemesi dikkati çekicidir. Bu araştırmada onunla ilgili bu görmezden gelmenin *Sicill-i Osmâni* ve *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde kendisine yer verilmemesiyle, günümüze kadar sürdüğü tespit edilmiştir.

Bu çalışma esnasında biyografik eserlerin kullanımında dikkat çekici bir durumla da karşılaşmıştır. Nail Tuman, *Tuhfe*'sinde bir liste halinde verdiği birçok biyografik eserdeki bilgileri bir araya getirmeyi hedeflemiş, onlarda bulduğu yanlışlıkları tashih etmeye çalışmıştır (Tuman, 2001: 5-6). Tuman'ın eserinin kaynakları arasında bulunan *Osmanlı Müellifleri*'ndeki Kadızâde ile ilgili bilgiyi eserine almadığı ve Kadızâde ile ilgili kendisinden önce bilgi verenler arasına bu kaynağı koymadığı görülmektedir (Tuman, 2001: C. 2, s. 918). Bu durum araştırmacıların bu kaynağı kullanırken araştırdıkları konu ile ilgili olarak *Tuhfe*'ye güvenerek onun kaynaklarına başvurmadan geri durmamaları gerektiğini göstermektedir. Böylece, sanılanın tersine, Tuman'ın kaynaklarında gösterdiği eserlerdeki bütün bilgileri kendi eserine aktarmadığı tespit edilmiş olmaktadır. Bu örnek araştırmalarda *Tuhfe*'ye başvurulurken ona tam anlamıyla güvenmemek gerektiğini göstermektedir.

Bu çalışmada üç eserin, *Fâtiha Suresi Tercümesi*, *İhlâs Suresi Tercümesi* ve Hüdâyî'nin *Tevhîd Manzûmeleri*'nin tespiti yapılmış bulunmaktadır. Burada *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nin beş, *İhlâs Suresi Tercümesi*'nin bir ve *Tevhîd Manzûmeleri*'nin yedi nüshası ortaya çıkarılmıştır. Bu üç eser ayrı isimler taşıyalar da tevhide odaklanmaları dolayısıyla tek bir konu etrafında bütünleşmektedirler. Bu eserlerden *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nin müellifinin tespiti konusu bu çalışmanın odaklandığı en önemli konu olmuştur. Bu amaçla eserin tespit edilen beş nüshası çeşitli yönlerden değerlendirildiği kadar, eserin içeriği de bu nüshalarda onunla beraber yer alan Hüdâyî'nin *Tevhîd Manzûmeleri*'nin içeriği ile karşılaştırılarak bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Fâtiha Suresi Tercümesi'nin müellifinin, Hüdâyî ve Kadızâde'nin vefatından kısa bir süre sonra 1640'ta istinsah edilen (Karatay, 1961: 327) Topkapı nüshasının Fihrist sayfasında eserin Hüdâyî'ye ait olduğunu gösteren ifadeden hareketle, Hüdâyî olduğu söylemek mümkün görünmektedir. *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nin bulunduğu bütün nüshalarda tercümenin hemen sonrasında Hüdâyî'nin *Tevhîd Manzûmeleri*'nin yer alması da bu düşünceyi destekleyici bir unsur olarak değerlendirilmelidir. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi nüshasında eserin hemen öncesinde Hüdâyî'nin bir ilahisinin kaydedilmesi de bu yaklaşımı desteklemektedir.

Fâtiha Suresi Tercümesi ile *Tevhîd Manzûmeleri*'nin içerik yönüyle karşılaştırılırken her iki eserde bazı kavramlara görülen benzer yaklaşımlara işaret edildi. Bunlardan *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nde ki "evliyâ'nın "kemâl"e ermesi ifadesi dikkati çekicidir. Bu tasavvufa karşı duran Kadızâde'den çok bir mutasavvıf olan Hüdâyî'den beklenilebilecek bir ifadedir. "Evliya" konusuna olumlu yaklaşım *Tevhîd Manzûmeleri*'nde de görülmekte, her iki eserde bu konuya karşı görülen tutum örtüşmektedir. Ayrıca iki eser arasındaki tutum benzerliğinin görüldüğü bir başka noktanın

Turkish Studies

ise "şirk-i hafi" konusu olduğuna dikkat çekildi. Eserin müellifini tespit etmede iki eserin içeriklerindeki bu tutum benzerliği de dikkate alındığında, *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nin Hüdâyî'ye atfedilmesi daha doğru olacağı görülmektedir. Bununla beraber, *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nin Hüdâyî veya Kadızâde'ye ait olduğunu kesin olarak söyleyebilmek için bunu tereddüte yer bırakmayacak şekilde gösterecek yeni nüshaların ortaya çıkmasını beklemek daha doğru olacaktır.

Fâtiha Suresi Tercümesi, metne yaklaşım açısından diğer tercümelere çok farklı bir içeriğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Burada Fâtiha suresine tevhîd odaklı bir yaklaşım görülmektedir. Kur'an'a konu merkezli yaklaşım ve bir konuyu dile getiren ayetlerin bir araya getirilmesi az da olsa görülmekle beraber son dönemlerde daha sık görülmeye başlanan bir durumdur. Bu tercümede ise bir konu ile ilgili seçilen ayetler üzerine yapılan bir tercümeden farklı olarak, bir surenin tamamının bir konu odaklı tercüme ve yorumunun yapıldığı ve bu yönüyle konu odaklı diğer çalışmalarından farklı bir yapıda olduğuna dikkat çekilmiştir.

Fâtiha Suresi Tercümesi, diğer birçok örnekte olduğu gibi, müelliflerin sadece bir konuyu incelemekle yetinmeyip, bu durumu edebi metinler ortaya koymak için bir fırsat olarak göreyerek konuyu edebi bir üslupta ele almaya yöneldiklerinin bir başka örneğini oluşturmaktadır. Fâtiha suresi tercümesinde görülen manzum metinler bu yaklaşımın sonucudur. Ayrıca yukarıda bahsi geçen bir ayetin mealinin nesirle değil doğrudan manzum olarak verilmesi, söz konusu olan dînî bir metin de olsa onu düzyazıdan çok şiirle çevirmenin daha etkili bir anlatım olarak görüldüğünü yansıtmaktadır. Kur'an'ın tamamı veya bazı surelerinin manzum tercümelerini yapmaya yönelişin arkasında yatan sebep de bu olmalıdır.

Fâtiha Suresi Tercümesi'ni Hüdâyî ve Kadızâde'ye atfeden nüshalarda *İhlâs Suresi Tercümesi*'nin yer almaması bu eserin müellifi konusunu *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nin müellifinin kim olduğu tartışmasından ayırmaktadır. Bu eserin tercümesi sadece bir nüshada, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi nüshasında *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nden hemen önce bulunmaktadır. Bu tercüme ayetlerin yorumlanmasında *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nde olduğu gibi tevhîd boyutuna vurgu yapılmaması dolayısıyla tercüme metodu yönüyle ondan farklıdır.

Bu eserler Türkçe'nin tarihi seyri açısından hem dönemlerine hem de işledikleri konulardaki Türkçe'nin kullanımına örnek teşkil etmektedirler. Bu metinler kaleme alındıkları 16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyıl başlarındaki dînî eserlerde, özellikle İslami konuların ifadesinde Arapça kelime sayısının çok yoğun bir hale geldiğini göstermektedir. Bunda medresedeki eğitim dilinin Arapça olmasının etkisi kadar, dînî metinlerdeki manayı tercümede tam yansıtamama kaygısını da dikkate almak gerekir. Müellifler bundan dolayı tercümede dînî kavramların Türkçe karşılıklarını kullanmak yerine Arapça orijinallerini kullanmayı tercih etmiş olmalıdır. Bu çalışmada yer alan metinler göz önüne alındığında, mensur ve manzum metinler arasında bu açıdan çok büyük bir fark bulunmadığı görülmektedir.

Burada incelenen *Tevhîd Manzûmeleri* de divan şiiri geleneğindeki diğer tevhîdlerden farklı bir tutum içinde olduğu görülmektedir. Tevhîdlerde Allah'ın birliği ve yüceliğinin dile getirilirken burada ele alınan metinlerde ise bu tutum görülmemektedir. Bu manzûmelerin ilkinde tevhîd bilincine sahip olmanın önemi, diğerinde ise bu bilince ulaşmak için yapılması gerekenler ele alınmaktadır. Her iki manzûmede konuyu daha etkili bir şekile anlatabilmek için meşhur mutasavvıfların kıssalarından yararlandığı görülmektedir. Bu manzûmeler bu özelliği ile de diğer tevhîdlerden ayrılmaktadır.

Gerek *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nde gerekse *Tevhîd Manzûmeleri*'nde bugün için kullanımdan düşmüş, *dürüş-*, *oñat*, *dükeli* gibi, az sayıda Türkçe kelime ile karşılaşmaktadır. Bu kelimelerin, buradaki metinlerde görülmesi onların ne zamana kadar yaşadıklarını tespit yönünden önemlidir. Bu eserlerin imlası da Türk dil tarihi açısından önemli bir özelliğe sahiptir. Burada Eski

Anadolu Türkçesi imlasından yer yer uzaklaşma ve günlük konuşma dilinin imlaya yansımalarının örnekleri görülmektedir.

Nüsha Tavsifleri ve Kısaltmalar

Araştırma esnasında, yukarıda da ifade edildiği gibi, *Tevhîd Manzûmesi*'nin yer aldığı yedi nüsha tespit edildi. Bunlardan beşinde hem *Tevhîd Manzûmesi* ve Fâtiha suresi tercümesi, birinde *Tevhîd Manzûmesi*, Fâtiha ve İhlâs sureleri tercümesi, ikisinde de sadece *Tevhîd Manzûmesi* bulunmaktadır. Tespit edilen nüshalar ve bunlar için bu çalışmada kullanılan kısaltmalar şunlardır:

1. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 2194'te kayıtlı nüsha (A).

Dört farklı eserin yer aldığı bir mecmuadır; nüshada 100 yaprak bulunmaktadır. Harekeli nesih ile yazılmıştır. Her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Başlıklar yer yer kırmızı mürekkeple yazılmıştır. İstinsah tarihi kayıtlı değildir. Bu nüshada çalışmaya konu olan eserlerden sadece *Tevhîd Manzûmesi* (49b-51b yapraklarında) bulunmaktadır. Katalogda yazar adı, "Hüdâyî, Aziz Mahmud b. Fazlullah b. Mahmud el-Üsküdari, 1038/1628" şeklinde ve eser adı *Manzûme-i Tevhîd* olarak kayıtlıdır. Bu nüshada Kadızâde'nin eseri yoktur.

2. Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi 1801'de kayıtlı nüsha (B).

Sekiz farklı eserin yer aldığı bir mecmuadır; nüshada 106 yaprak bulunmaktadır. Harekeli nesih hat ile yazılmıştır. Her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Başlıklar ve ayetler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. İstinsah tarihi kayıtlı değildir. Katalogda eser adı, *Tefsîr-i Sure-i Fâtiha-Mensur ve Manzum* olarak kayıtlıdır ve yazar adı yer almamaktadır. Fâtiha suresi tercümesi ve sonrasında *Tevhîd Manzûmesi* (76b-82a yapraklarında) yer almaktadır. Bu mecmuada Kadızâde'nin *Duâ-name-i Murad Han* isimli eseri bulunmaktadır. Yazar adı, "Muhammed İlmî" olarak kaydedilmiştir.

3. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 1007'de kayıtlı nüsha (Ç).

Birden fazla eserin bulunduğu bir mecmua olduğu katalogda bu numarada sadece Kadızâde'nin *Manzûme-i Akâ'id* isimli eserinin kaydı bulunmaktadır. Mecmuada 78 yaprak bulunmaktadır. Harekesiz nesih hat ile yazılmıştır. Her sayfada 13 satır bulunmaktadır ve başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. İstinsah tarihi kayıtlı değildir. Katalogda yazar adı, "İlmî Efendi Mehmed Magnisavî (1058/1648'de sağ)" şeklinde kaydedilmiştir. (Burada verilen tarih yanlıştır. Kadızâde 1636'da vefat etmiştir). Fâtiha suresi tercümesi ve *Tevhîd Manzûmesi* (1b-6a yapraklarında) yer almaktadır. Katalogda burada ele alınan eserlerin isimleri yer almamaktadır.

4. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 775'de kayıtlı nüsha (D).

25 farklı eserin yer aldığı bir mecmuadır ve 250 yapraktır. Harekeli nesih hat ile yazılmıştır. Sayfalardaki satır sayısı birbirini tutmamakta, farklı bölümlerde farklı satır sayıları bulunmaktadır. Eser ve bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. İstinsah tarihi kayıtlı değildir. Bu nüshada sadece *Tevhîd Manzûmesi* (249b-250a yapraklarında) bulunmaktadır. Katalogda eser adı *Manzûme-i Mahmud Efendi* ve yazar adı, "Mahmud Efendi Üsküdarî Nakşebendî" şeklinde kayıtlıdır. Katalogda eserin (249b-250a) yapraklarında bulunduğu kayıtlı ise de eser (246b-247b) numaralı yapraklarda yer almaktadır. Bu nüshada Kadızâde'ye ait bir eser bulunmamaktadır.

5. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi 1291'de kayıtlı nüsha (H).

Dört farklı eserin yer aldığı bir mecmuadır ve 128 yapraktır. Harekeli nesih hat ile yazılmıştır. Her sayfada 13 satır bulunmaktadır. Ayetler yer yer kırmızı mürekkeple yazılmıştır. İstinsah tarihi kayıtlı değildir. Katalogda eser adı, *Fâtiha ve İhlâs Surelerinin Tefsiri* şeklinde kaydedilmiştir. Fâtiha suresi tercümesinden sonra *Tevhîd Manzûmesi* yer aldığı halde katalogda bu isme yer

Turkish Studies

verilmemiştir. Eserler mecmuada dördüncü sırada (H. 89b-94a) yapraklarında yer almaktadır. Yazar adı, "Hüdâyî, Aziz Mahmud b. Fazlullah b. Mahmud el-Üsküdârî, 1038" şeklinde kaydedilmiştir. Bu mecmuadaki ikinci ve üçüncü sırada Kadızâde'nin *Akâid ve Ahkâm-ı İslâmiye Risâlesi* ile *Nazmü'l-Akâ'id* isimli eserleri bulunmaktadır.

6. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi 1739'da kayıtlı nüsha (T).

12 farklı eserin yer aldığı bir mecmuadır ve 166 yapraktır. Harekeli nesihle yazılıdır. Her sayfada 13 satır bulunmaktadır. 1639-40'da istinsah edilmiştir. Katalogda yazar ve eser adı, "*Aziz Mahmud Hüdâ'i Üsküdârî'nin Kazî-zâde tarafından tercüme edilmiş olan Tevhîd risalesi*" şeklinde beraber kaydedilmektedir. Burada Fâtiha suresi tercümesi ve devamında *Tevhîd Manzûmesi* (108a-112b) yapraklarında bulunmaktadır ve mecmuadaki altıncı eserdir. Bu çalışmaya konu olan Fâtiha suresi tercümesi ve *Tevhîd Manzûmesi*'nin yer aldığı ve Karatay'ın *Tevhîd risalesi* adını verdiği altıncı bölüm dikkate alınmazsa bu mecmuada bulunan 1-10. arasında bulunan bütün eserler Kadızâde'ye aittir. Kadızâde'ye ait en fazla eseri bulduran mecmuanın bu olması muhtemeldir. 11. sırada Birgivi'nin (ö. 981/1573) para karşılığı Kur'an okutmakla ilgili bir risalesi ve 12. sırada manzum atasözleri bulunmaktadır (Karatay, 1961: 326-7).

7. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Y-160'da kayıtlı nüsha (TT).

Altı farklı eserin yer aldığı bir mecmuadır ve 53 yapraktır. Harekeli nesihle yazılıdır. Her sayfada 11 satır bulunmaktadır. Ayetler kırmızı mürekkeple yazılıdır. İstinsah tarihi kayıtlı değildir. Fâtiha suresi tercümesini ve *Tevhîd Manzûmesi*'nin ayrı eserler olarak kaydedildiği tek nüshadır. Mecmuanın ilk eseri *Tefsir-i Şerif-i Sure-i Fâtiha-i Kerim* ve yazarı "Kadızâde" olarak kaydedilmiştir ve (1b-5a) yapraklarında yer almaktadır. Mecmuanın ikinci eseri, *Tevhîd Manzûmesi* adıyla ve yazarı "Aziz Mahmud-i Hüdâyî, Üsküdârî" şeklinde kaydedilmiştir. Katalogda eserin (5a-10b) yapraklarında yer aldığı kaydedilmişse de manzûme (7b)'de sona ermektedir. Yukarıda bahsedilen Azmî ve Cinânî'nin şiirleri de Hüdâyî'nin şiirinin parçası olarak düşünüldüğünden Cinânî'nin şiirinin sona erdiği sayfa yanlışlıkla Hüdâyî'nin *Tevhîd Manzûmeleri*'nin sona erdiği yer olarak gösterilmiştir. *Tevhîd Manzûmeleri*'nden sonra Kadızâde adına kayıtlı *Namaz Risalesi* yer almaktadır.

Metni Oluşturmada Tutulan Yol

Burada incelenen üç eserin mevcut nüshaları ile tenkitli metinleri hazırlanması amaçlanmıştır. Bu amaçla karşılaştırmalı metin oluşturulurken, *İhlâs Suresi Tercümesi* sadece Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi nüshasında bulunduğu için bu nüsha esas alınmıştır. Bu nüshanın tercih edilmesinin bir diğer sebebi de *Fâtiha Suresi Tercümesi*'nin diğer üç nüshasında bulunan ve esere sonradan eklendiği anlaşılan eseri takdim eden ifadenin burada yer almaması, bu yönüyle bu nüshanın daha otantik görülmesidir. Bununla beraber nüshalar arasında farklılığın, metinde görüleceği üzere, istinsah esnasında bazı kelime, cümle ve mısraların atlanmasından kaynaklandığı, dolayısıyla, bunlar arasında içerik açısından dikkate değer bir fark görülmemektedir.

Hacı Mahmud nüshası diğerleriyle karşılaştırılıp bu nüshada bulunan eksiklikler diğer nüshalardan tamamlanmıştır. Ayrıca Hacı Mahmud Efendi nüshasındaki metinde anlam ve veznin aksadığı yerlerde diğer nüshalarda bulunan ifadeler tercih edilmiş, bunlar dipnotlarda gösterilmiştir.

Tevhîd Manzûmeleri'ndeki beyitlerin *Necâtü'l-Ğarîk* yayınındaki yerleri gösterilirken eserin Ahmet Ağralı (2006) yayını referans alınmıştır. Bu yayında beyit numarası verilmediği için, burada ilgili beyitlerin bulunduğu sayfa numaraları verilmiştir.

TENKİTLİ METİN

[İHLÂS SÜRESİ TERCÜMESİ]¹

(89b) "*Bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm*"² "*Ḳul hüva'llāhu eḥad*"³ ya'nī eyit yā Muḥammed, ol Allāh ki ben aña ṭaparın birdür şeriki ve yardımcıısı ve vezīri yoḡdur. "*Allāhu's-şamed*"⁴ ya'nī Allāhu te'ālā ḥazreti yemez ve içmez. "*Lem yelid*"⁵ ya'nī kimse'i toḡurmadı. "*Ve lem yüled*"⁶ ya'nī kimseden toḡmadı. "*Ve lem yekün lehû küfüven eḥad*"⁷ ya'nī daḡi aña beñzer bir kimesne olmadı.

[FÂTİHA SÜRESİ TERCÜMESİ]⁸

"*Eüzü b'llāhi mine's-şeyṭāni'r-racīm*"⁹ "*Bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm*"¹⁰ "*Elḥamdü li'llāhi*"¹¹ taḥte'n-naẓmī'l-kerīm ma'nā-yı müstaḡīm¹² oldur ki cümle kemāl sıfatları Allāhu te'ālā ḥazretlerine maḡşûşdur. Meşelâ ḡaybı bilmek ve her nesne üzre ḡadır olmaḡ ve cemī' eşyâ¹³ aña muḥtâc olup¹⁴ ol taşarruf ḡılmak. Vezīri ve naẓīri ve vekīli olmayup dükeli maḡlûḡatı¹⁵ yaradan ve rızıḡların¹⁶ viren Allāhu te'ālâ¹⁷ olup aṣlâ bir ḡayruñ bu ḡuşuşlara¹⁸ ḡarışması (90a) olmamak gibi şirk-i taḡrībî¹⁹ ile Allāhu te'ālâ²⁰ ḥazretlerine²¹ melekleri²² ve ba'zı enbiyâ ve evliyâyı taşarrufda şirk²³ ḡılıp "*Mā na'buduhum illâ li yuḡarribûnâ ilâllāhi zulfâ*"²⁴ diyenleri red ve sözlerin²⁵ ibtâl ve tevḡīd-i Ḥaḡḡ'ı işbât ider.²⁶ Ḥaḡḡ sübhānehû ve te'ālâ cemī' ḡullarına dükeli evḡâṭda bu sûre-i şerīfenüñ²⁷ oḡumasına emr buyurmuşlardur,²⁸ şirk-i ḡafî derdine şifâ olduḡu için.²⁹ "*Rabbī'l-*

¹ İhlas suresi tercümesi sadece H nüshasında bulunmaktadır. Bu başlık yazma metinde bulunmamaktadır, metni tanımlamak için hazırlayan tarafından eklenmiştir.

² "Rahmān ve Rahīm olan Allah'ın adıyla", (Kur'an-ı Kerim Me'âli, 2011: 1).

³ "De ki, 'O, Allah'tır, bir tektir'", Kur'an, İhlas suresi (112), ayet 1, (Kur'an-ı Kerim Me'âli, 2011: 704).

⁴ "Allah Samed'dir", Kur'an, İhlas suresi (112), ayet 2, (Kur'an-ı Kerim Me'âli, 2011: 704).

⁵ "O'ndan çocuk olmamıştır", Kur'an, İhlas suresi (112), ayet 3, (Kur'an-ı Kerim Me'âli, 2011: 704).

⁶ "Kendisi de doğmamıştır", Kur'an, İhlas suresi (112), ayet 3, (Kur'an-ı Kerim Me'âli, 2011: 704).

⁷ "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir", Kur'an, İhlas suresi (112), ayet 4, (Kur'an-ı Kerim Me'âli, 2011: 704).

⁸ Bu başlık yazma metinde bulunmamaktadır, metni tanımlamak için tarafımızdan eklenmiştir. Eserin sadece iki nüshasının başında eserin müellifi ile ilgili iki farklı kayıt bulunmaktadır: Topkapı nüshasında "*Merḡûm Üsküdarî Maḡmûd Efendi'nin tercümesidir, raḡmetullāhi 'aleyh*" (T 108a); Türk Tarih Kurumu nüshasının başında, "*Hāzâ risāle-i merḡûm ve maḡfûr Ḳaḡızāde Efendi raḡmetullāhi te'ālâ 'aleyh raḡmeten vāsi'aten*" (TT 1b). Ayrıca sadece üç nüshanın başında eserle ilgili şu takdim ifadesi yer almaktadır: "*Bu levḡ-i mübārekeḡe yazılan kelimât-ı şerīfe levḡ-i derûnunda tevḡīd-i Ḥaḡḡ'ı işbât ve māsivâyı ibtâl içündür. Evvelâ tefsīr-i sûre-i Fātiḡa-i kerīme icmālî beyân olunur, müfessirîn-i muḡaḡḡikînden naḡl ve tercüme tarīḡıyla*" Ç 1b, T 108a, TT 1b.

⁹ "Taşlanmış şeytandan Allah'a sığınırım".

¹⁰ "Rahmān ve Rahīm olan Allah'ın adıyla", (Kur'an-ı Kerim Me'âli, 2011: 1).

¹¹ "Hamd Allah'a mahsusdur", Kur'an, Fatiha suresi (1), ayet 2, (Kur'an-ı Kerim Me'âli, 2011: 1).

¹² "Kur'an-ı Kerim'in genel çerçevesine göre doḡru mana şudur".

¹³ enbiyâ B

¹⁴ olmaḡ B

¹⁵ maḡlûḡları B

¹⁶ rızıḡların B, TT

¹⁷ sübhānehu ve te'ālâ ve celle 'alâ TT

¹⁸ ḡuşuşlarda B, T

¹⁹ şirk-i ḡafî taḡrībî B

²⁰ te'ālâ ve celle 'alāya TT

²¹ TT'de bu kelime eksiktir.

²² melekler B

²³ şerik B, T, TT

²⁴ "Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz", Kur'an, Zümer 3, (Kur'an-ı Kerim Me'âli, 2011: 508).

²⁵ sözlerini B

²⁶ TT'de bu kelimeden sonra "ve" kelimesi bulunmaktadır.

²⁷ şerīfün TT

²⁸ itdi B

Turkish Studies

'âlemîn."³⁰ Eyle³¹ Allâh ki dükeli 'âlemlerüñ rabbisidür, ya'nî cümle melekleri ve felekleri³² ve enbiyâ ve evliyâyı ve sâyir mahlûkâtı yokdan yaradup tederic ile kemâllerine irişdürüp taşarruf iden ancak oldur, ğayruñ taşarrufda hiç 'alâkası yokdur. Bu daği işbât-ı tevhi'ddür. "*Er-raĥmâni'r-raĥîm*."³³ (90b) Eyle³⁴ Allâh ki dükeli ni'metleri cümle ĥalka virici³⁵ ancak³⁶ oldur, dünyâda ve âĥiretde andan ğayri³⁷ kimse bir kimseye³⁸ bir ĥabbe ni'met icâd idüp³⁹ virmege kâdir degildir. Bir mertebe tevhi'd daği budur; nitekim buyurur, "*Ve mâ bikum min ni'metin fe-min'allâh*"⁴⁰ **nazm** "*her ne ni'met kim olur saña 'aĥâ bil⁴¹ ki Ĥaĥ'dan bilmeseñ olur 'ĥaĥâ*", "*Mâliki yevmü'd-dîn*."⁴² Eyle⁴³ Allâh ki cezâ güninüñ mâliki ve mutaşarrıfı ancak oldur; ya'nî, "*Fe men ya'mel mişkâle zerratin ĥayran yerah*"⁴⁴ "*Fe men ya'mel mişkâle zerratin şerran yerah*"⁴⁵ muĥteżâsinca herkese zerre kadar⁴⁶ ĥayrına şevâb ve zerre kadar⁴⁷ şerrine 'azâb itmek ile cezâ güninüñ mâlikidür.⁴⁸ Bir tevhi'd daği budur. "*İyyâke na'büdü*."⁴⁹ İy şifât-ı kemâl zâtına⁵⁰ maĥşûş olan zül-celâl Allâh, biz mü'min ve⁵¹ muvaĥĥid kullaruñ cümlemüz⁵² ancak saña 'ibâdet ve tezellül⁵³ (91a) iderüz, hiç senden ğayri bir mevcûddan bir ĥacet isteyüp tevâzu' ve tezellül itmezüz,⁵⁴ zîrâ bizi ancak sen yaratduñ ve sen rızıklandırduñ, ğayruñ hiç⁵⁵ 'alâkası yokdur, ĥalk ve⁵⁶ rızıkda ve 'ibâdet ve du'â olunmaĥda. Bu daği⁵⁷ bir tevhi'ddür.⁵⁸ "*Ve iyyâke nesta'in*."⁵⁹ Daği ancak senden yardım⁶⁰ ve meded isterüz, hiç bir işde⁶¹ senden ğayri bir mevcûddan yardım⁶² ve meded istemezüz ĥaĥîkatde,⁶³ zîrâ⁶⁴ senden ğayri

²⁹ olduĥı-çün B, T, TT

³⁰ "Âlemlerin Rabbi", Kur'an, Fatiha suresi (1), ayet 1, (Kur'an-ı Kerim Me'âli, 2011: 1).

³¹ öyle T

³² Bu kelime B'de yok.

³³ "Raĥmân, Raĥîm", Kur'an, Fatiha suresi (1), ayet 3, (Kur'an-ı Kerim Me'âli, 2011: 1).

³⁴ öyle T

³⁵ viren B

³⁶ T ve TT'de "oldur"dan sonra.

³⁷ T'de bu kelimededen sonra "bir" kelimesi bulunmaktadır.

³⁸ kimesneye TT

³⁹ B'de "icâd idüp" yok; T'de, "ni'met icâd idüp" yok.

⁴⁰ "Size ulaşan her nimet Allah'tandır", Kur'an, Nahl suresi (16), ayet 53, (Kur'an-ı Kerim Me'âli, 2011: 292).

⁴¹ bel B, TT

⁴² "Hesap, mükâfat ve ceza gününün (ahiret gününün) mâliki", Kur'an, Fatiha suresi (1), ayet 4, (Kur'an-ı Kerim Me'âli, 2011: 1).

⁴³ öyle T

⁴⁴ "Artık kim zerre aĥırlıĥınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir", Kur'an, Zilzâl suresi (99), ayet 7, (Kur'an-ı Kerim Me'âli, 2011: 696).

⁴⁵ "Kim de zerre aĥırlıĥınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir", Kur'an, Zilzâl suresi (99), ayet 8, (Kur'an-ı Kerim Me'âli, 2011: 696).

⁴⁶ miĥdâr T

⁴⁷ T'de "ĥayrına şevâb ve zerre kadar" yok.

⁴⁸ mâliki ve mutaşarrıfidur B

⁴⁹ "(Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz", Kur'an, Fatiha suresi (1), ayet 5, (Kur'an-ı Kerim Me'âli, 2011: 1).

⁵⁰ zâta B

⁵¹ Bu kelime B'de yok.

⁵² cümle TT; Bu kelime B'de yok.

⁵³ Bu kelime B'de yok.

⁵⁴ senden ğayri bir mevcûda tevâzu ve tezellül idüp ĥacet istemezüz. B, Ç, TT

⁵⁵ Bu kelime B'de yok.

⁵⁶ Bu kelime B'de yok.

⁵⁷ Bu kelime B'de yok.

⁵⁸ bir tevhi'd daği budur T

⁵⁹ "ve yalnız senden yardım dileriz", Kur'an, Fatiha suresi (1), ayet 5, (Kur'an-ı Kerim Me'âli, 2011: 1).

⁶⁰ yardım T, TT

⁶¹ Bu kelime T'de yok.

⁶² yardım T

⁶³ Bu kelime B ve T'de yok.

⁶⁴ Ç'de bu kelimenin üstünde "ĥaĥîkaten" kelimesi yazılıdır.

Turkish Studies

mevcûdat cümle⁶⁵ ‘âcizler ve biçâreler ve saña muhtâclardur;⁶⁶ nitekim Hâlıl'ün İbrâhîm ‘aleyhi's-selâm⁶⁷ nâr-ı Nemrûd'a atılır iken⁶⁸ hazreti Cebra'ıl gelüp tutmak murâd itdi, Hâlıl'ün⁶⁹ râzî olmadı ve Cibrîl'den istimdâd kılmadı. Biz dağı aña uyup senden ğayriden istimdâd ve isti‘ânet⁷⁰ kılmazuz.

Nazm

*Seni koyup dil ü cân ğayriye mâ'il mi olur
Gökde ğurşide iren zerreye kâ'il mi olur⁷¹*

*Ehl-i Haqq'a nice karşı duralar müdde'iyân⁷²
Zerreler hiç güneşün tâbına hâ'il⁷³ mi olur⁷⁴ (91b)*

*‘İzzet ü nuşreti Haq mü'mine⁷⁵ ta'yîn itmış
Kendü zu'mıyla kişi ‘izzete nâ'il mi olur*

*Ekme her⁷⁶ bed yere bezr-i ‘amelî⁷⁷ zîrâ kim⁷⁸
Dâneler odlu⁷⁹ yere düşse o⁸⁰ ğaşıl mı olur*

diger

*Qatl idüp Cercis gibi ğark-ı⁸¹ ğûn-âb itseler⁸²
Çâha Yûsuf-veş şalup cismîni pür-âb⁸³ itseler
Errelerle çâk idüp ğûnını seyl-âb itseler
Çün Hâlıl'i âteş-i sûzâna per-tâb itseler
Ħazret-i Cibrîl'den Haq ehli imdâd istemez*

Nesr Kûl Cenâb-ı Haqq'a bu ğitâbı itdükde eger hâlı kalına, muğâlif olmayup muvâfık ise, "şadaqte ve berarte ve leke mâ se'elte"⁸⁴ ğitâbı gelür ve⁸⁵ eger hâlı kalına muğâlif⁸⁶ olup ğayriden yardım ister ise⁸⁷ Cenâb-ı Haq'dan (92a) "kezebt"⁸⁸ ğitâbı gelür,⁸⁹ buyurur ğadış-i şerîfde. "İhdine ş-şırâta'l-müstekîm şırâta'l-lezîne en'amte ‘aleyhim ğayri'l-mağdûbi ‘aleyhim ve lâ'd-

⁶⁵ B'de "mevcûdât"dan önce.

⁶⁶ ‘âciz ve biçâredir ve saña muhtâcdur B; ‘âcizlerdür ve ve dağı biçârelerdür ve saña muhtâclardur TT.

⁶⁷ ‘aleyhi's-salâtu ve's-selâm TT

⁶⁸ atılırken B, T

⁶⁹ itdükde hazreti İbrâhîm TT

⁷⁰ B'de bu kelimededen sonra "taleb" kelimesi bulunmaktadır.

⁷¹ Bu mısra H'de eksiktir.

⁷² Bu mısra H'de eksiktir.

⁷³ ğâyil TT

⁷⁴ Bu mısra H'de eksiktir.; Zerreler hiç güneşe ğâyil mi olur B

⁷⁵ mü'minlere TT; bu durumda vezin bozulmaktadır.

⁷⁶ Bu kelime B'de yok.

⁷⁷ bezr-i ‘amelî" yerine, "nağîri" B

⁷⁸ Ekme her tedbîrde bezr-i ‘ilmi zîrâ kim TT

⁷⁹ otlu Ç

⁸⁰ ol B

⁸¹ Bu kelime B'de yok.

⁸² Bu kelime B'de yok.

⁸³ pür-tâb B

⁸⁴ "Sorduğum hakkında doğru söyledin ve kurtuldun."

⁸⁵ eger hâlı kalına muğâlif olmayup muvâfık ise 'şadaqte ve berarte ve leke mâ se'elte' ğitâbı gelür ve T'de yok.

⁸⁶ olmayup muvâfık ise 'şadaqte ve berarte ve leke mâ se'elte' ğitâbı gelür ve eger hâlı kalına muğâlif B'de yok.

⁸⁷ olmayup muvâfık ise 'şadaqte ve berarte ve leke mâ se'elte' ğitâbı gelür ve eger hâlı kalına muğâlif olup ğayriden yardım ister ise TT'de yok.

⁸⁸ "Yalan söyledin." keziB B; keziB T

⁸⁹ B ve T'de bu kelimeyi "diyü" kelimesi takip etmektedir.

Turkish Studies

ḍallîn.⁹⁰ İy Hādî bizi⁹¹ hidāyet kılğıl tođru cennete giden yola⁹² ki Qur'an yoludur. "Ve enne hāzā şırāfī mustekīmen fe't-tebi'ūhu, ve lā tettebi'ūs-subule fe teferraқа bikum'an sebīlihi zālīkum va's-şakum bihi le'allekum tetteķūn."⁹³ Ol kimseler yolına hidāyet eyle ki sen anlara ihsān itdūñ Qur'an yolına gitmege. Ol kimseler⁹⁴ yolına hidāyet itme bizi⁹⁵ ki anlara ğazāp itdūñ ve Qur'an yolından azup⁹⁶ ğayrı yollara⁹⁷ gıtdiler. "İnne hāzā'l-kur'āne yehdī li'l-lefī hiye aķvem."⁹⁸ Kullara fermān, cānlara cānān, derdlere dermān, ma'nī-i Qur'an,⁹⁹ hem aña imān¹⁰⁰ hem ķatı iķān,¹⁰¹

*Olupdur cümleye fermān Qur'an
Anuñ içündedür dermān-ı insān*

*Anuñ içündedür islām u imān¹⁰²
Anuñ içündedür bürhān u furķān¹⁰³ (92b)*

*Anuñ saŗrı sebīl-i bāğ-ı cennet
02 Anuñ ħarfī olupdur¹⁰⁴ cümle raĥmet*

*Eger zāhir eger bāţın me'ānī
03-6 Anuñ içündedür cümle beyānı*

TEVHİD MANZŪMELERİ¹⁰⁵

"Kul yā ehlel kitābi te'ālev ilā kelimetin sevā'in beynenā ve beynekum en lā na'bude ill'āllāhe ve lā nuşrike bihi şey'en ve lā yetteĥize ba'ḍunā ba'ḍen erbāben min dūn'illāhi, fe in tevellev fe ķulū'şhedū bi ennā muslimūn"¹⁰⁶

Bu āyet-i tevhīdūñ taĥķīkinde ħazreti Maĥmūd Efendi¹⁰⁷ Üskūdārī sellemehü'l¹⁰⁸-Bārī¹⁰⁹ buyururlar.¹¹⁰ *Nazm*¹¹¹

⁹⁰ "Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil", Kur'an, Fatiha suresi (1), ayet 6-7, (Kur'an-ı Kerim Me'āli, 2011: 1).

⁹¹ bize TT

⁹² yola T

⁹³ "İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın. Yoksa o yollar sizi parça parça edip O'nun yolundan ayırır. İşte size bunları Allah sakınasınız diye emretti", Kur'an, En'am suresi (6), ayet 6-7, (Kur'an-ı Kerim Me'āli, 2011: 161).

⁹⁴ kimesneler TT

⁹⁵ bize TT

⁹⁶ azdurup B

⁹⁷ Bu kelime B'de yok.

⁹⁸ "Gerçekten bu Kur'an en doğru olan yola götürür", Kur'an, İsrā suresi (17), ayet 9, (Kur'an-ı Kerim Me'āli, 2011: 302).

⁹⁹ B'de bu kelimeyi "nazm" kelimesi takip etmektedir.

¹⁰⁰ imkān B

¹⁰¹ B'de "hem ķatı iķān" ibaresi eksiktir.

¹⁰² bürhān B

¹⁰³ Qur'an B; bürhān-ı furķān T, TT

¹⁰⁴ islām u imān: yoludur B; bu durumda vezin bozulmaktadır.

¹⁰⁵ Bu başlık yazma metinlerde bulunmamaktadır.

¹⁰⁶ "De ki: "Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilāh edinmesin. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: Şahit olun, biz müslümanlarız.", Kur'an, Āl-i İmrān suresi (3), ayet 9, (Kur'an-ı Kerim Me'āli, 2011: 67). Bu ayet metninden sonra sadece A nüshasında "e'üzü besmele" bulunmaktadır.

¹⁰⁷ 'Aziz Maĥmūd Efendi B, T

¹⁰⁸ sellemāllāhu'l TT

¹⁰⁹ nazm idüp B

¹¹⁰ nazm idüp buyururlar T

¹¹¹ Bu kelime T'de yok. T nüshasında bu sayfada aşağıda yer alan beyitler beyit tertibi gözetilmeksizin düz yaz tarzında yazılmış, mısra araları kırmızı mürekkeple noktalanmıştır. Takip eden sayfalardaki şiirin kalan kısmı ise klasik beyit

Turkish Studies

I

		Mefā‘ilün Mefā‘ilün Fe‘ülün
	01	‘Umûm eyler ifâde nekre ¹¹² her ān Siyāk-ı nefye vāқи‘ olsa iy cān ¹¹³
	02	Bu ma‘nāyı eger itdünse idrāk Olunmamaқ gerek hiç bir şey’ işrāk ¹¹⁴
	03	Eger şirk-i hafı vü ger celidür Bulardan pāk olan lā-büd velidür ¹¹⁵
	04	Cemī‘-i ¹¹⁶ zevқа tevḥīd oldı mebde’ ‘Azāba nitekim şirk oldı menşe’ ¹¹⁷
(93a)	01	‘Uşāt-ı mü’ minini yaқduğı nār Anuñ-çündür ¹¹⁸ begüm ¹¹⁹ şirk-i hafı var ¹²⁰
	02	Kişi şirkden idicek ictinābı Muḥaққақ bil ¹²¹ ki ol görmez ‘azābı ¹²²
	03	Olur tevḥīd aşlı her kemālün ¹²³ Nitekim şirkdür aşlı her ¹²⁴ ḡalālün ¹²⁵
	04	Bu ma‘nādan aña kim ire irşād Bir işi Zeyd ¹²⁶ ü ‘Amr'a kılmaz isnād ¹²⁷
	05	Muvaḥḥid eylemez hiç ġayrı işbāt ¹²⁸ Ki et-tevḥīdü işkātu’l-izāfāt ¹²⁹
	06	‘Azāba bā‘iş olan şirk ü şekdür ¹³⁰ Te’ellüm aña ki muḥkem meḥakdür ¹³¹
	07	Gel imdi ¹³² Zeyd ü ‘Amr'a tapmağı қо Begüm ¹³³ a‘lām-ı şirkden var elün yu ¹³⁴

tertibini ile yazılmıştır. Sonraki sayfalarındaki tertibe uymak ve okumayı kolaylaştırmak için şiirin bu sayfadaki bölümü de beyit tertibine göre düzenlenmiştir. Şiirin devam ettiği bir sonraki yapraktaki beytin mısralarının yazımında beyit bütünlüğü dikkate alınmadan, ilk mısra bir satırda, ikinci mısra bir sonraki satırda yer verilmiştir.

¹¹² zikre TT

¹¹³ *Necātü'l-Ġarık*, s. 327.

¹¹⁴ *Necātü'l-Ġarık*, s. 327.

¹¹⁵ *Necātü'l-Ġarık*, s. 327.

¹¹⁶ cemī‘i TT

¹¹⁷ *Necātü'l-Ġarık*, s. 326.

¹¹⁸ anuñ-çün kim D

¹¹⁹ begim D, T, TT

¹²⁰ *Necātü'l-Ġarık*, s. 327.

¹²¹ bel B

¹²² *Necātü'l-Ġarık*, s. 327.

¹²³ me‘ālün TT

¹²⁴ Bu kelime T’de yok; bu durumda vezin tutmamaktadır.

¹²⁵ *Necātü'l-Ġarık*, s. 329.

¹²⁶ Zeyd’e TT

¹²⁷ *Necātü'l-Ġarık*, s. 327. ‘Amr’a Zeyd’e B. Bu iki isim fikhī konular tartışılırken kullanılan sembolik isimlerdir.

¹²⁸ ġayr-ı işbād B; ġayr-ı işbāt D

¹²⁹ *Necātü'l-Ġarık*, s. 327. "Tevhid (Allah'ın bir olduğunu söyleme) bağımlı olanları (yaratılanları) dikkate almamaktır".

¹³⁰ şirk-i şekdür D

¹³¹ *Necātü'l-Ġarık*, s. 327.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/10 Spring 2016

	12	Kişinüñ şirki deñlüdür 'azâbı ¹³⁵ Er-iseñ muhkem eyle ictinâbı ¹³⁶
08		
	13	Rivâyet olunur kim Pîr-i Bestâm ¹³⁷ Ki ya'nî Bâyezîd-i şâhib-iqdam ¹³⁸
09		
	14	Bu deñlü cidd ü sa'y ü diqqat ile ¹³⁹ Bu deñlü halvet ile 'uzlet ile ¹⁴⁰
10		
	15	Bakup her hâline ol merd-i fâyık Arayup bulmadı bir Hâk'ka lâyık ¹⁴¹
11		
	16	Didi bir ¹⁴² Hâk'ka lâyık iş ¹⁴³ yok el-hâk Meger ¹⁴⁴ var ise tevhi'düm var ancak ¹⁴⁵
12		
	17	Didiler bilmemisün sūd yedüğüñ Yüregümi sūd ağırtıdı didüğüñ ¹⁴⁶
13		
(93b)	01	Bu sözle bulunur mı sende tevhi'd 'Acep sen kandesin yâ kande tevhi'd ¹⁴⁷
	19	Uyan gafletden imdi 'akıl iseñ Hâk'ı anlayı-gör ehl-i dil iseñ ¹⁴⁸
02		
	20	Ölup gitmezden evvel bil Hüdâ'yı Hevâyı ço sivâyı ço Hüdâyı ¹⁴⁹
03		
II		
	01	Sivâ-yı Hâk hevâyile ¹⁵⁰ hevesdür Hâk ¹⁵¹ aña Hâk'kı bil Allâh besdür ¹⁵²
04		
	02	Kişi ak bilmege geldi cihâna Ya neyler arada dürlü bahâne ¹⁵³
05		

¹³² TT'de yok; bu durumda vezin tutmamaktadır.

¹³³ begim D, TT

¹³⁴ *Necâtü'l-Ġarîk*, s. 327. Burada beyitteki "taþmağı" kelimesi, "sögmegi" şeklindedir.

¹³⁵ günâhı B

¹³⁶ *Necâtü'l-Ġarîk*, s. 329. Beyit birada biraz farklıdır, "*Kişinin şirki denludur azabı / Er isen eyle imdi içtinabı.*"

¹³⁷ Bâyezîd-i Bistamî'nin lakabıdır. Erken dönem mutasavvıflarındandır. Asıl adı Tayfûr'dur. 160/776'da Bistam'da doğmuş ve 261/875'de yine aynı şehirde vefat etmiştir.

¹³⁸ *Necâtü'l-Ġarîk*, s. 329.

¹³⁹ B'de bu mısra eksiktir.

¹⁴⁰ *Necâtü'l-Ġarîk*, s. 329. TT beytin mısralarının yeri değişiktir.

¹⁴¹ *Necâtü'l-Ġarîk*, s. 329.

¹⁴² kim TT'

¹⁴³ Bu kelime H'de yok; bu durumda vezin tutmamaktadır.

¹⁴⁴ didi B

¹⁴⁵ *Necâtü'l-Ġarîk*, s. 329.

¹⁴⁶ *Necâtü'l-Ġarîk*, s. 329.

¹⁴⁷ *Necâtü'l-Ġarîk*, s. 329.

¹⁴⁸ *Necâtü'l-Ġarîk*, s. 323.

¹⁴⁹ *Necâtü'l-Ġarîk*, s. 323. Burada beyitteki "ölup" kelimesi, "olub" şeklinde yanlış okunmuştur.

¹⁵⁰ hevâyile T

¹⁵¹ Hâk'ı B, H, T, TT; bu durumda vezin tutmamaktadır.

¹⁵² *Necâtü'l-Ġarîk*, s. 323. Hâk aña-gör Allâh besdür T

¹⁵³ *Necâtü'l-Ġarîk*, s. 323.

Turkish Studies

06	03	Eger olduñsa ¹⁵⁴ bu ma'nāya vākıf Çalış sa'y it ola gör Haqq'a 'arîf ¹⁵⁵	
07	04	Alup mısr-ı ¹⁵⁶ te'allümden şekerler ¹⁵⁷ 'Akıdeñ pāk ide-gör iy birāder ¹⁵⁸	
08	05	Şalāha gerçi her ma'rûf yoldur Haqîkatde velîkin şālîh oldur ¹⁵⁹	
09	06	Ki ol terk ide ¹⁶⁰ cümle ¹⁶¹ māsivāyı Geçe nefsenden ü bile Hudā'yı ¹⁶²	
10	07	İrişmiş ola ol tevḥîd-i zāta Bağup qalmaya ef'āl u şifāta ¹⁶³	
11	08	Bu tevḥîde eger irmek dilersen Serāy-ı vahdete girmek dilersen ¹⁶⁴	
11	09	Dürüş şıdḳ ile dāyim ¹⁶⁵ qar'-ı bāb it Sivāyı terk idüp ref'-i hicāb it ¹⁶⁶	
12	10	<u>Oñat</u> fehmi eyle ma'nā-yı kelāmı Gözet yerlü yerinde ¹⁶⁷ her maqāmı ¹⁶⁸	
13	11	Günāhı nefse isnād eyleyi-gör İdeb ¹⁶⁹ yolın efendi söyleyi-gör ¹⁷⁰	
(94a)	01	12	Çula Mevlā edeb resmin tıyurdı ¹⁷¹ Göre nice "femin nefsik" ¹⁷² buyurdı ¹⁷³
	02	13	Dilersen olasin maqbûl-i ḥazret Mü'eddeb ol bulasin tā ki qurbet ¹⁷⁴

¹⁵⁴ Ger olduñ-ise TT

¹⁵⁵ *Necātü'l-Ġarîk*, s. 324. Burada beyitteki "ya neyler" ifadesi, "yanılır" şeklinde yanlış okunmuştur.

¹⁵⁶ mısrî A, H, D

¹⁵⁷ şekerler A

¹⁵⁸ *Necātü'l-Ġarîk*, s. 325.

¹⁵⁹ *Necātü'l-Ġarîk*, s. 329.

¹⁶⁰ Evvel terk ide TT; bu durumda vezin tutmamaktadır.

¹⁶¹ evvel A

¹⁶² *Necātü'l-Ġarîk*, s. 329.

¹⁶³ *Necātü'l-Ġarîk*, s. 330.

¹⁶⁴ *Necātü'l-Ġarîk*, s. 330. Bu mısra sayfa kenarında yazılmıştır. Böylece bundan dolayı daha sonraki beyitlerin sıralanışı beyit tertibine uygun hale dönüşmüştür.

¹⁶⁵ dā'im A

¹⁶⁶ *Necātü'l-Ġarîk*, s. 330. Burada beyitteki "dürüş" kelimesi, "derviş" şeklinde yanlış okunmuştur.

¹⁶⁷ yirli yirinde B, TT; yirli yerinde D

¹⁶⁸ *Necātü'l-Ġarîk*, s. 331. Burada beyitteki "oñat" kelimesi, "evgat" şeklinde yanlış okunmuştur.

¹⁶⁹ edeb A, B, D, T, TT

¹⁷⁰ *Necātü'l-Ġarîk*, s. 331.

¹⁷¹ duyurdı TT

¹⁷² "Nefsindendir". Bu iki kelime Kur'an Nisā suresi (4), 79. ayette geçmektedir, ayetin meali, "Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır. Sana ne kötülük gelirse kendindedir. (Ey Muhammed!) Seni insanlara bir peygamber olarak gönderdik. Şahit olarak Allah yeter", (Kur'an-ı Kerim Me'ali, 2011: 100).

¹⁷³ *Necātü'l-Ġarîk*, s. 331.

¹⁷⁴ *Necātü'l-Ġarîk*, s. 331.

Turkish Studies

03	14	İşit ¹⁷⁵ kim Bû Sa‘îd’e ¹⁷⁶ geldi bir er Ziyâret itmek ¹⁷⁷ için iy ¹⁷⁸ birâder ¹⁷⁹
04	15	Meger fark itmeyüp ¹⁸⁰ ol sol u sağın ¹⁸¹ Çapuya çodı evvel şol ayağın ¹⁸²
05	16	Buyurdu aña ol şâhib-kerâmât Çarîb olmaz edebsiz bize heyhât ¹⁸³
06	17	Şu kim râh-ı edebden taşra gide Çaçan ola bizümle ¹⁸⁴ şöhet ide ¹⁸⁵
07	18	Dilersen kim çabûl ide seni Rab Mü’eddeb ol mü’eddeb ol mü’eddeb ¹⁸⁶
08	19	Çaķîkât eyleyüp sırrunda cevân Şerî‘at zâhirün hıfz itsün iy ¹⁸⁷ cân ¹⁸⁸
09	20	Çabîbullâh'a eyle iktidâyı Şirât-ı ¹⁸⁹ müstakîme git Hüdâyî ¹⁹⁰

¹⁷⁵ eşit A, D

¹⁷⁶ Ebû Sa‘îd Ebü'l-Hayr, Türkistan'da yetişen büyük mutasavvıflardandır. Asıl adı Ahmed, lakabı Fadlullah'dır. 537/967'de Horasan'daki Meyhene (Mihene) şehrinde doğmuş ve 440/1049'da aynı yerde vefat etmiştir.

¹⁷⁷ etmek D

¹⁷⁸ ey A, D

¹⁷⁹ *Necâtü'l-Çarîk*, s. 332.

¹⁸⁰ etmeyüp D

¹⁸¹ sağ B; bu durumda vezin tutmamaktadır.

¹⁸² *Necâtü'l-Çarîk*, s. 332.

¹⁸³ *Necâtü'l-Çarîk*, s. 332.

¹⁸⁴ bizimle D

¹⁸⁵ *Necâtü'l-Çarîk*, s. 332.

¹⁸⁶ *Necâtü'l-Çarîk*, s. 332.

¹⁸⁷ ey D

¹⁸⁸ *Necâtü'l-Çarîk*, s. 332.

¹⁸⁹ çarîk-ı T

¹⁹⁰ *Necâtü'l-Çarîk*, s. 333. D'de bu beyit eksiktir.

Turkish Studies

KAYNAKÇA

- Abdullah B. Mes'ud Balyânî (2003). *Mutlak Birlik*, Haz. Ali Vasfi Kurt, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ağralı, Ahmet (2006). "Azîz Mahmud Hüdâyî'nin *Necâtü'l-Garîk* Adlı Eseri", *Üsküdar Sempozyumu-III: Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler*, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, C. 1, s. 321-355.
- Akpınar, Ali (2011). *Kur'ân Tercüme Teknikleri*, Konya: Serhat Kitabevi.
- Akün, Ömer Faruk, "Âlî Mustafa Efendi: Edebi Yönü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, s. 416-421.
- Albayrak, İsmail (2001). "11-12 Ekim 2001'de Londra'da Yapılan Kur'an, Metin, Çeviri ve Yorum (The Qur'an, Text, Translation and Interpretation) Adlı Konferanstan Genel İzlenimler", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4, s. 221-239.
- Alıcı, Lütfi (2010). *Halîf-i Mar'aşî: Divançe ve Etvâr-ı Seb'a-Tenkitledir Metin-Tıpkıbasım*, Kahramanmaraş, Ukde Kitaplığı.
- Arı, Bülent (2006). "İstanbul'da Corps Diplomatique ve Azîz Mahmud Hüdâyî", *Üsküdar Sempozyumu-III: Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler*, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, C. 2, s. 39-50.
- Arslan, Mehmet (2000). "Klasik Türk Edebiyatı Manzum Dini Eserlerinden Bir Örnek, Manzum Akâid Risalesi: Kasîde-i Kadızâde", *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 115-128.
- Ata, Aysu (2004). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*, Ankara : TDK.
- Ay, Mahmut (2003). *Molla Gürânî'nin "Ğâyetü'l-Emânî" İsimli Tefsiri ve Tefsirinin Fâtîha ve Bakara Surelerinin 1-103 Âyetlerinin Edisyon Kitiğı*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YLT.
- Aydar, Hidayet (2010). "Kur'an ve Tercüme (Göksel Âlemdede Tercüme Edilmiş Olabileceğine Dair Bir Deneme)", *Diyanet İlmi Dergi*, 46/3, s. 95-128.
- Aydar, Hidayet (1999). "Türklerde Kur'an Çalışmaları", *İ. Ü: İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, s. 159-235.
- Aydar, Hidayet (1996). *Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi Meselesi*, İstanbul: Kur'an Okulu Yayıncılık.
- Azamat, Nihat (2012). "Üftâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, s. 282-283.
- Azîz Mahmûd Hüdâyî (2015). *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî*, Haz. Muzaffer Ergür, Adalet Çakır, İstanbul: Dergah Yay.
- Aziz Mahmud Hüdâyî (K.S) (2012). *Mevlid-i Şerif ve Mi'râciye*, Haz. İbrahim Aksu, İstanbul: Hâcegân Yay.
- Azîz Mahmûd Hüdâyî (2005). *Divân-ı İlahîyât* (Tıpkı Basım ve Çevrimyazı), Haz. Mustafa Tatçı, Musa Yıldız, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Bahadroğlu, Mustafa (2003). *Vâkıât-ı Hüdâyî'nin Tahlîl ve Tahkiki (I. Cild)*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

- Baskıcı, Gonca, (2000). *A Life Between Piety and Politics: Aziz Mahmud Hüdâyî (ca. 1543-1628), Din (darlık) ve Politika Arasında Bir Hayat: Aziz Mahmud Hüdâyî (ca. 1543-1628)*, Ankara: Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YLT.
- Baş, Erdoğan (2006). "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Nefâisü'l-Mecâlis Adlı Tefsîri (Tefsîrin Aslı, Nüshaları ve Örnek Bir Yorum)", *Üsküdar Sempozyumu-III: Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler*, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, C. 1, s. 55-71.
- Bilgin, Azmi (2011). "Tekke Edebiyatı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, s. 381-384.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (2014). *Mülehhas İlm-i Tevhîd*, Haz. Musütafa Kasadar, İstanbul: Ravza Yay.
- Birişik, Abdülhamit (2011). "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, s. 281-290.
- Bursalı Mehmed Tahir (1333/1915). *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, C. 1.
- Ceyhan, Adem (1996). *On Altıncı Osmanlı Şairlerinden Azmi Pir Mehmed Bey ve Divanı*, Manisa.
- Ceylan, Ömür (2006). "Müfret'ten Hikmet'e -Bir Hüdâyî Portresi", *Üsküdar Sempozyumu-III: Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler*, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, C. 1, 393-398.
- Ceylan, Ömür (2005). "Yazarı Meçhul Bir Hüdâyî Şerhi", *Üsküdar Sempozyumu-II (12-14 Mart 2004) Bildiriler*, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, C. II, s. 28-36.
- Coşan, K. Ziyaeddin (2001). *İsmâil Hakkı Bursevî ve Fâtiha Sûresi Tefsîri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YLT.
- Cündioğlu, Düccane (2014). *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Çavuşoğlu, Semiramis (2001). "Kadıızâdeliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, s. 98-100.
- Çavuşoğlu, Semiramis (1900). *The Kâdıızâdeli Movement: An Attempt of Şerî'at-Minded Reform InThe Ottoman Empire*, Princeton Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Çift, Salih (2006). "III/IX. Yüzyıl Sûfileri'nin Azîz Mahmud Hüdâyî'ye Tesirleri", *Üsküdar Sempozyumu-III: Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler*, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, C. 1, s. 171-177.
- Çimen, Fettah (2010). *Yahya İbn Adî ve Tevhîd Risâlesi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YTL.
- Deniz, Sebahat (2008). "Kadıızâde Mehmed İlmî'nin Sultan IV İçin Yazdığı Manzum Duânâmesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları*, 1 İstanbul, s. 9-40.
- Demir, Ziya (1987). *İstanbul Kütüphanelerinde Mevcut Matbu ve Yazma Fâtiha Tefsirleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Demirli, Ekrem (2012). "Vahdet-i Vücûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, s. 9431-435.
- Dilçin, Cem (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara, TDK.

Turkish Studies

- Erdoğan Kenan (2004). "Aziz Mahmud Hüdâyi ve Niyâzi-i Mısırî Arasındaki İlişkiler (İki Sûfi Şair arasında Bir Karşılaştırma Denemesi)", *I. Üsküdar Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, C. 2, s. 285-294.
- Eren, A. Cüneyt (2013). "Fâtiha Sûresinde Edebî Sanatlar", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38, s. 41/73.
- Eren, Hulusi (2015). "Hüdâyî, Aziz Mahmûd", *Türk Edebiyatında İsimler Sözlüğü*, <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=7217>. (Madde yazım tarihi: 20.02.2015).
- Eren, Mehmet (2010). *Sadreddîn Konevî'nin Fâtiha Tefsiri ve Tasavvufî Hadis Şerhçiliği*, İstanbul: Gelenek Yay.
- Ergin, Refik (2007). *İslam Düşüncesinde Zahir-Batın Ayrımı Açısından Kadızâdeliler Örneği*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Ertan, Mehmet Emin (2013). *Aziz Mahmûd Hüdâyî*, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2. Bsk.
- Ertan, Mehmet Emin (2006). "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Edebî Şahsiyeti", *Üsküdar Sempozyumu-III: Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler*, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, C. 1, s. 449-464.
- Ertek Morkoç, Yasemin [Haz.] (2003). *Eğridirli Hacı Kemal'in Câmîü'n-Nezâir'i*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Evstatiev, Simeon (2013). *The Qâdîzâdeli Movement And The Spread of Islamic Revivalism In The Seventeenth-And Eighteenth Century Ottoman Empire: Preliminary Notes*, Sofia: Centre For Advanced Study Sofia.
- Farûkî, İsmail R. (2006). *Tevhîd*, Türkçesi Dilaver Yardım-Lâtif Boyacı, İstanbul: İnsan Yay., 4.Bsk.
- Gıynaş, Kamil Ali [Haz] (2014). *Pervâne Bey Mecmuası*, İstanbul: Akademik Kitaplar, 3 C.
- Gökmen, Sacide (2014). *XVII. Yüzyıl Tasavvuf Edebiyatında Tevhîdler*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YTL.
- Gölpınarlı, Abdülkaki (1960). "Aziz Mahmud Efendi (Şeyh Hüdâyî)", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 1718-1722.
- Gündoğdu, Cengiz (2006). "Pâdişah-Tarikat Şeyhi Münasebetleri Açısından Azîz Mahmud Hüdâyî ve Çağdaş Abdülmecîd-i Sivâsî", *Üsküdar Sempozyumu-III: Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler*, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, C. 2, s. 15-38.
- Güney, Faruk (2008). *İbn Sina'dan Elmalılı'ya İhlâs Sûresi Felsefî Tefsir Geleneği: Bir Varlık İdrakinin Zemini Olarak İhlâs Sûresi Tefsiri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Güven, Mustafa Salim (2012). "Osmanlı Sufilerinin İran Safevilerine Yaklaşımında Aziz Mahmud Hüdâyî Örneği", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, C. XIII, sayı, 30, s. 33-60.
- Güven, Mustafa Salim (1992). *Çeşitli Yönleri ile Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin Mektupları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YLT.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/10 Spring 2016

- Güzel, Abdurrahim (2001). "Kelim ve Tasavvuf Açısından Tevhîd", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11 (2001), s. 193-209.
- Hafizoğlu, Nazif (1998). *Çelebi Halîfe Cemâl-i Halvetî ve Tefsîru'l-Fâtiha ve'd-Duhâ Adlı Eseri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YTL.
- Hamidullah, Muhammed (1965). *Kur'an-ı Kerim Tarihi ve Türkçe Tefsirler Bibliyografyası*, Çeviren: Mehmet Sait Mutlu, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Işık, Emin (2000). "İhlâs Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21, s. 537-538.
- Işık, Emin (1995). "Fâtiha Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, s. 252-254.
- İbn Arabi (2015). *Fütûhât-ı Mekkiyye: Besmele ve Fâtiha'nın Sırları*, Tercüme, Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yay., 2. Bsk.
- İsen, Mustafa, Muhsin Macit Haz. (1992). *Türk Edebiyatında Tevhîdler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İslamoğlu, İsam (1995). *Molla Câmî ve Tefsirinde Fâtiha Sûresi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YLT.
- Kaplan, Mahmut (2010). *Tevhîd: Fuzuli*, İstanbul: Etkileşim Yay.
- Karabacak, Esra (1994). *Eski Anadolu Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi: Giriş, Metin, Sözlük, ve Tıpkıbasım*, Boston: Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- Karaca, Songül (2012). *Kadızağe Mehmed Efendi, Manzûme-i Akâid (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin)*, Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Karatay, Fehmi Edhem (1961). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, C. 1., İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi.
- Kaya, Murat (2001). *Tanzimât'tan II. Meşrûtiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsirleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü YLT. s. 119
- Kemal, Necmeddin (2006). "Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri ve Döneminin Siyasal Ortamına Etkisi", *Üsküdar Sempozyumu-III: Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler*, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, C. 2, s. 51-70.
- Kemikli, Bilal (2006). "Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Muhîti ve Himâyeciliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Üsküdar Sempozyumu-III: Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler*, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, C.2, s. 71-79.
- Kök, Mustafa (ts). *Azîz Mahmûd Hüdâyî İle İhlâs ve Fâtiha Sûrelerinin Tefsiri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bitirme Tezi.
- Köksal, M. Fatih [Haz.] (2012). *Edirneli Nazmi: Mecmaü'n-Nezâir: İnceleme-Tenkitli Metin*, Ankara: KB., Ekitap.
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78454/edirneli-nazmi-mecmaun-nezair.html>.
Erişim. 15.01.2016.
- Kubat, Mehmet (1993). *Kur'an'da Tevhîd*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YLT.

- Kur'an-ı Kerim Meâli* (2011). Haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Küçükaya, M. Askeri (2006). "Evliya Çelebi Seyahatnamesin'nde Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı", *Üsküdar Sempozyumu-III: Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler*, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, C. II, s. 83-94.
- Mazak, Ferda Olbak (2006). "Pir-i Lâlezârî Mahmud Üsküdârî", *Üsküdar Sempozyumu-III: Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler*, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, C. I, s. 499-508.
- Mehmed Süreyyâ (1996). *Sicill-i Osmânî: Osmanlı Ünlüleri*, Haz. Nuri Akbayer, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C. 3, s. 685.
- Mertoğlu, Mehmet Suat (2011). "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, s. 290-294.
- Muhammed Es'ad Erbili (1986). *Risâle-i Es'adiyye ve Fâtîha-i Şerîfe tercümesi*, İstanbul: Erkam Yayınları.
- Muhammed Es'ad Erbili (1337/1918). *Risâle-i Tevhîd*, İstanbul.
- Muhammed Es'ad Erbili (1327/1909-10). *Fâtîha-i Şerîfe Tercümesi*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Nev'îzâde Atâî (1989). *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri: Hadaiku'l-Hakaik Fî Tekmileti's-Şakaik*, Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yay.
- Okuyucu, Cihan (1994). *Cinânî (Hayâtı - Eserleri - Dîvânının tenkitli metni)*, Ankara: TDK.
- Özalp, N. Ahmet, Haz. (1995). *Gülşen-i Tevhîd: Tevhîdler Güldestesi*, İstanbul: Kitapevi.
- Özcan, Hüseyin (2012). *Hünkar'ın Fâtîha Tefsiri: Hacı Bektaş Veli'nin İngilterede Bulunan Kayıp Eseri*, İstanbul: Ufuk Yay.
- Özcan, Nuri (2006). "Azîz Mahmud Hüdâyî Âsitânesinde Hizmet Etmiş Mûsikîşinâs Şeyhler", *Üsküdar Sempozyumu-III: Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler*, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, C. 2, s. 267-78.
- Özemre, Ahmed Yüksel (2006). "Azîz Mahmud Hüdâyî'de Mi'râc Neş'esi", *Üsküdar Sempozyumu-III: Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler*, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, C. 1, s. 239-244.
- Özler, Mevlüt (2012). "Tevhîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, s. 18-20.
- Özkan, Nevzat (2014). *Aziz Mahmûd Hüdâyî, Tarikatnâme (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Özmen, Kerim (2003). *Bâyezid Halife (er-Rûmî) ve Fâtîha Tefsiri: Secencelü'l-Ervâh ve Nukûşu'l-Elvâh (Edisyon Kritisî)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YTL.
- Özşahin, Lütfü (2006). *Erken Dönem Yahudi-Hristiyan İncasında Tevhîd Teslis Mücadelesi: Ebionizm*, İstanbul: Subrosa Basım Yayın.
- Öztürk, Ali (2012). "Muallim Nâci (1849-1893)'nin "Hülâsatü'l-İhlâs" İsimli İhlâs Sûresi Tefsiri", *İslami İlimler Dergisi* 7/2, s. 109-140.

Turkish Studies

- Pakiş, Ömer (2001). *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi (Nefâisü'l-Mecâlis Bağlamında)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Ramazanoğlu, Mahmud Sami (1987). *Fâtiha Sûresi Tefsiri*, İstanbul: Erkam Yay.
- Sadreddin Konevi (2002). *Fâtiha Suresi Tefsiri*, Tercüme: Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Sağol, Gülden (1997). "Kur'an'ın Türkçe Tercüme ve Tefsirleri Üzerine Çalışmalar", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 8, s. 379-396.
- Sağol, Gülden (1993). *Harezm Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi*, Boston: Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- Saraç, M.A. Yekta (2007). *Klasik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye*, İstanbul: 3F Yayınları.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem (2012). "Tevhîd: Diğer Dinlerde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, s. 22-24.
- Savuran, Yusuf (2005). *İzmirli İsmail Hakkı'nın "Mülahhas İlm-i Tevhîd" Adlı Eserinin Sadeleştirilmesi ve Kelamî Açından Değerlendirilmesi*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YLT.
- Sinanoğlu, Mustafa (2012). "Tevhîd İlmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, s. 26-27.
- Şenocak, Kemaleddin (1970). *Kutbu-l-Arifin Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî (K.S): Hayatı, Menakıbı ve Eserleri*, İstanbul: İslam Neşriyat Evi.
- Şensoy, Sedat (2006). "Nazmü'l-Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32., s. 461-463.
- Şeyhî Mehmed Efendi (1989). *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri: Vekayü'l-Fudalâ*, Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağır Yay.
- Şeyhülislam Şemseddin Muhammed B. Hamza El-Fenârî (2014). *Molla Fenârî'nin Fâtiha Tefsiri: Aynü'l-A'yân (Gözdelerin Gözü) Fâtiha Tefsiri*, İhtisar ve Tercüme, Ali Akpınar, Malatya: Nasihat Yay., 2. Bsk.
- Şimşek, Selami (2015). "XVII. Asır Türk Mutasavvıf Şâirlerinden Azîz Mahmûd Hüdâyî Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy)*, 1 (Eylül 2015), s. 13-36.
- Tanman, M. Baha (1991). "Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4., s. 340-343.
- Tansel, Fevziye Abdullah (1967). "Seyyid Azîz Mahmud Hudâyî ", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XV, s. 1-42.
- Tarlan, Ali Nihad Haz. (1936). *Tevhîdler I-IV*, İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- Taş, Bünyamin (2015). "Klasik Türk Edebiyatında Manzum Tefsir", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 37, s. 101-121.
- Tatçı, Mustafa (2013). "Yûnus Emre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, s. 600-606.
- Tavukçu, Orhan Kemal (2004). "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Edebi Kişiliği", *I. Üsküdar Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, C. 2, s. 276-284.

Turkish Studies

- Tezeren, Ziver (1987). *Aziz Mahmud Hüdâyî: Hayatı-San'atı-Fikriyatı, Çağdaşları İçindeki Yeri ve Ünlü Eserleri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tezeren, Ziver (1985). *Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâyî Divanı-II* İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Tezeren, Ziver (1984). *Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâyî-I, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı ve Eserleri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Topaloğlu, Ahmet (1976). *Muhammed bin Hamza: XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış "Satır-Arası" Kur'an Tercümesi*, İstanbul: KB Yay., 2 C.
- Tosun, Necdet (2006). "Azîz Mahmud Hüdâyî'nin *Tecelliyât* İsimli Eseri ve Tasavvufta Rûhî Tecrübelerin Aktarılması Geleneği", *Üsküdar Sempozyumu-III: Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler*, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, C. 1, s. 223-230.
- Tuman, Nâil (2001). *Tuhfe-i Nâilî (Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri)*, Haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, Ankara: Bizim Büro Basımevi, II C.
- Tuncer, Mustafa (1991). *Molla Fenârî ve Fâtîha Sûresi Tefsiri*, Ondokuzmayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YLT.
- Uçar, Sebahattin (1998). *Başlangıçtan Günümüze Kur'an Tefsiri "Fâtîha Sûresi"*, Sakarya Üniversitesi, YLT.
- Uludağ, Süleyman (2012). "Tevhîd: Tasavvuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, s. 21-22.
- Ustakurt, Murat (2009). *İbn-i Kemal Paşa'nın "Tefsiri'l-Fâtîha" Adlı Eseri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YTL.
- Ustaosmanoğlu, Mahmûd (2014). *Fâtîha Tefsiri*, İstanbul: Ahıska Yay. 3. bsk.
- Uzun, Mustafa (2012). "Tevhîd: Türk-İslam Edebiyatında", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, s. 24-26.
- Uzun, Şerife (2012). *16. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatında Tevhîd*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi (2014). *İhlâs Suresi Tefsiri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Yıldız, Musa (2006). "Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Arapça ve Farsça Manzûmeleri", *Üsküdar Sempozyumu-III: Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler*, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, C. 1, s. 399-422.
- Yılmaz, Hasan Kamil (2005). "Vakfiyelerin Dilinden Hüdâyî Mahmud Efendi", *Üsküdar Sempozyumu-II (12-14 Mart 2004) Bildiriler*, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, C. 1, s. 173-181.
- Yılmaz, Hasan Kamil (1998). Hüdâyî Kütüphanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18, s. 460-461.
- Yılmaz, Hasan Kamil (1996). "Hüdâyî Kütüphanesi", *İLAM Araştırma Dergisi*, İstanbul, C. 1/1, s. 85-92.
- Yılmaz, Hasan Kamil (1991). "Aziz Mahmud Hüdâyî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, s. 338-340.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/10 Spring 2016

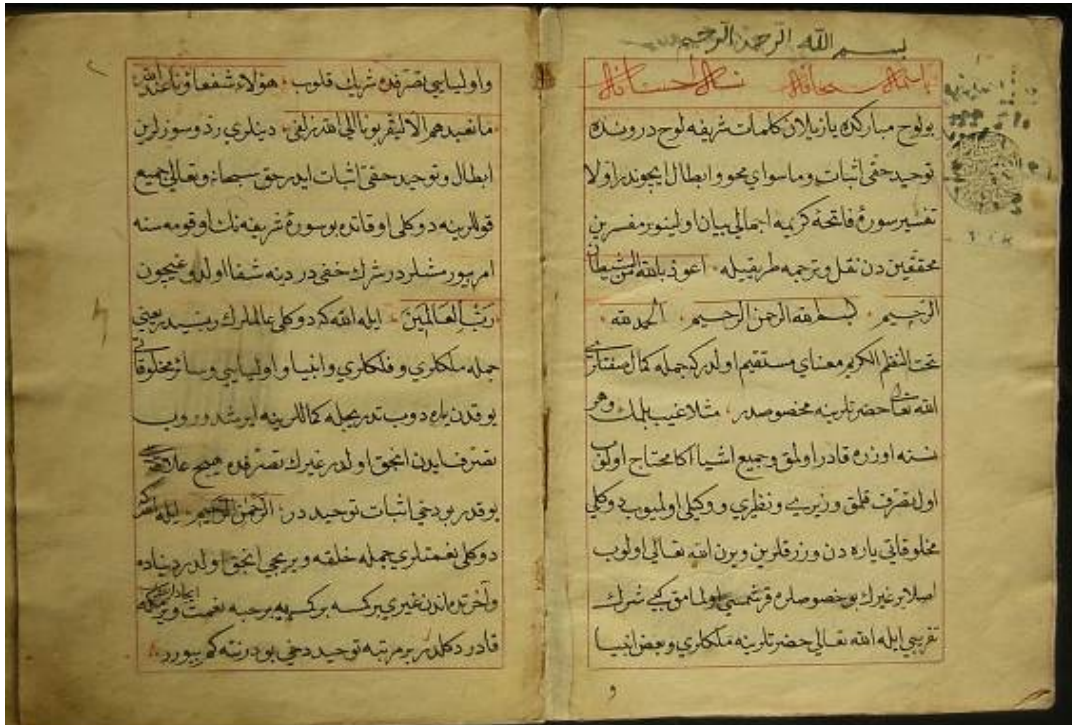
- Yılmaz, Hasan Kamil (1993). "Celvetiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, s. 273-275.
- Yılmaz, Hasan Kamil (1986). "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Semâ Risâlesi (Keşfu'l-Kinâ an Vec-hi's-Semâ)" *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.. 4, s. 273-284.
- Yılmaz, Hasan Kamil (1982). *Azîz Mahmûd Hüdâyî: Hayatı Eserleri ve Tarikatı*, İstanbul: Erkam Yayınları. (1990, 2007, 2011 tarihli sonraki yayınlarının içeriği bu baskıdaki ile aynıdır.)
- Zülfikar, F. Cangüzel Güner (1999). *Azîz Mahmûd Hüdâyî Külliyesi'nin Kuruluşu ve İlk Yüz Yılı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

EK I. Beyazıt Nüshası Fihrist Sayfası

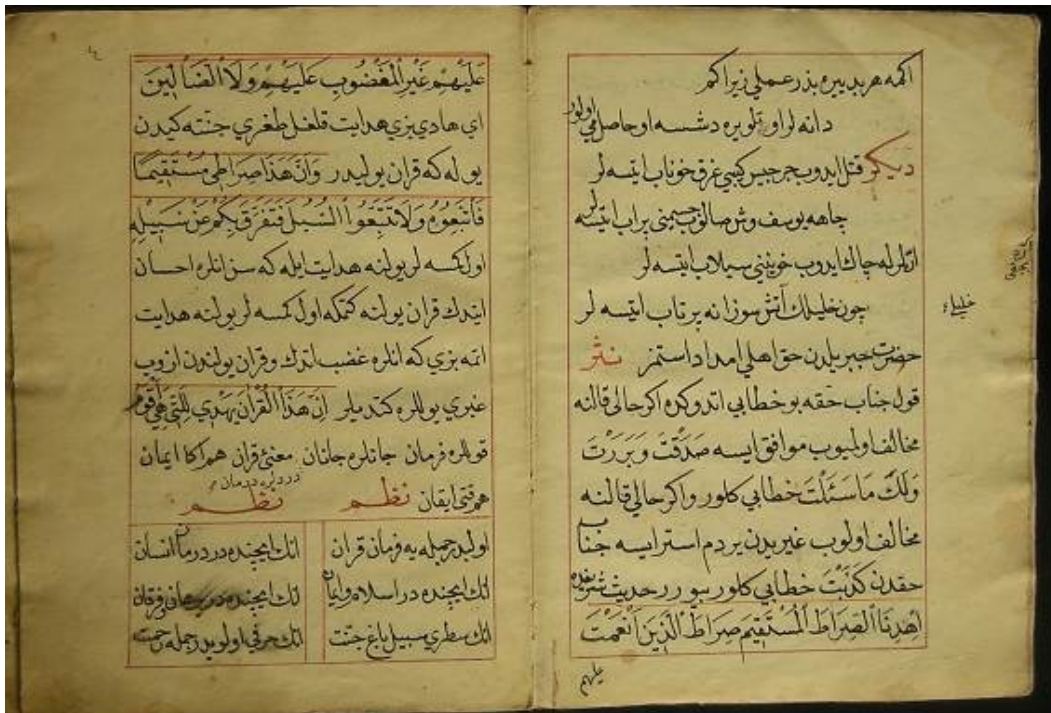
EK II. Beyazıt Nüshası *Fâtiha Suresi Tercümesinin* Başladığı Sayfa

Turkish Studies

EK III. Çorum Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi Nüshası *Fâtiha Suresi Tercümesinin* Başladığı Sayfa

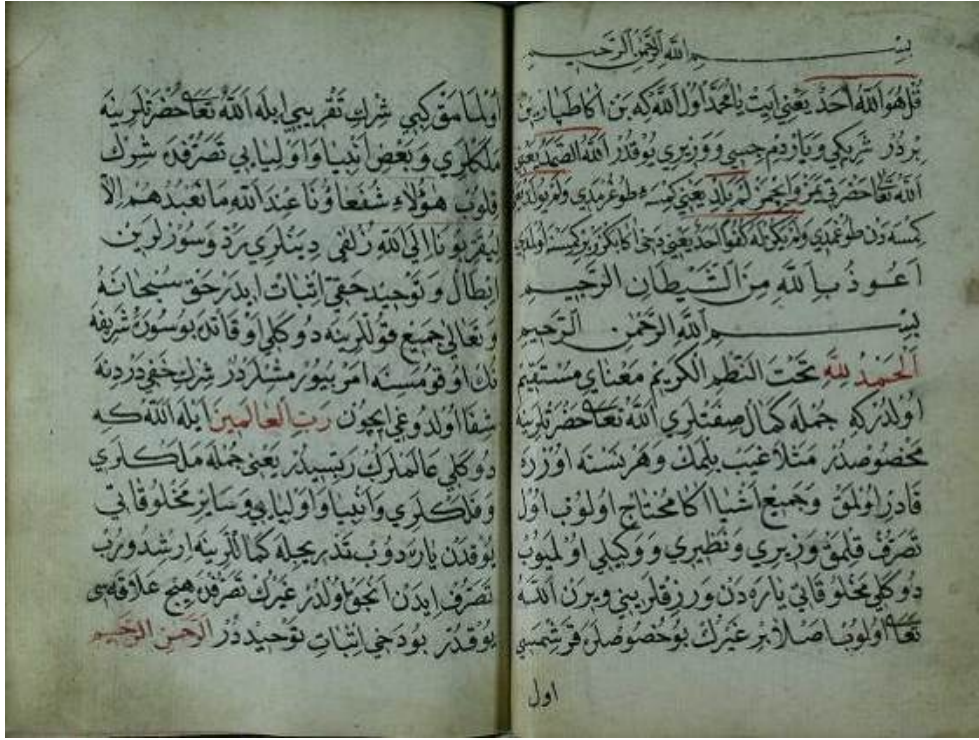

EK IV. Çorum Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi Nüshası *Tevhîd Manzumelerinin* Başladığı Sayfa

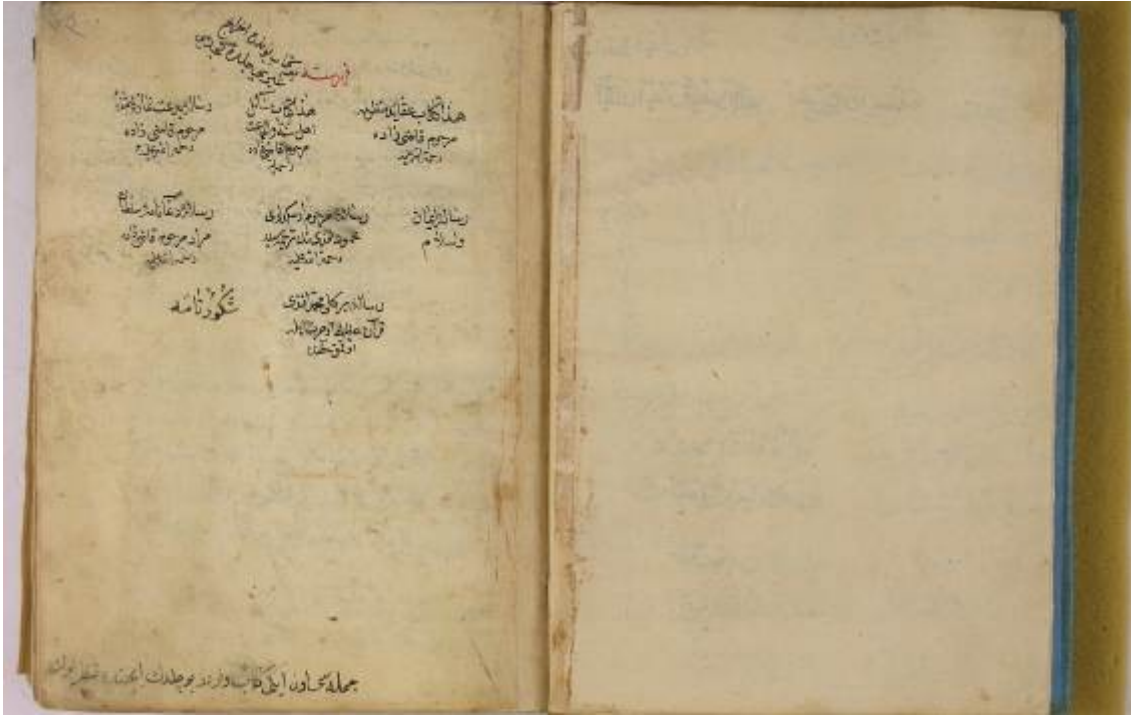
Turkish Studies

EK V. Hacı Mahmud Efendi Nüshası İhlâs ve Fâtiha Surelerinin Tercümesinin Başladığı Sayfa

EKVI. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Nüshası *Tevhîd Manzûmeler*'nin Başladığı Sayfa

Turkish Studies

EK VII. Topkapı Müzesi Kütüphanesi Nüshası Fihrist Sayfası

EK VIII. Topkapı Müzesi Kütüphanesi Nüshası *Fâtiha Suresi Tercümes*'nin Başladığı Sayfa

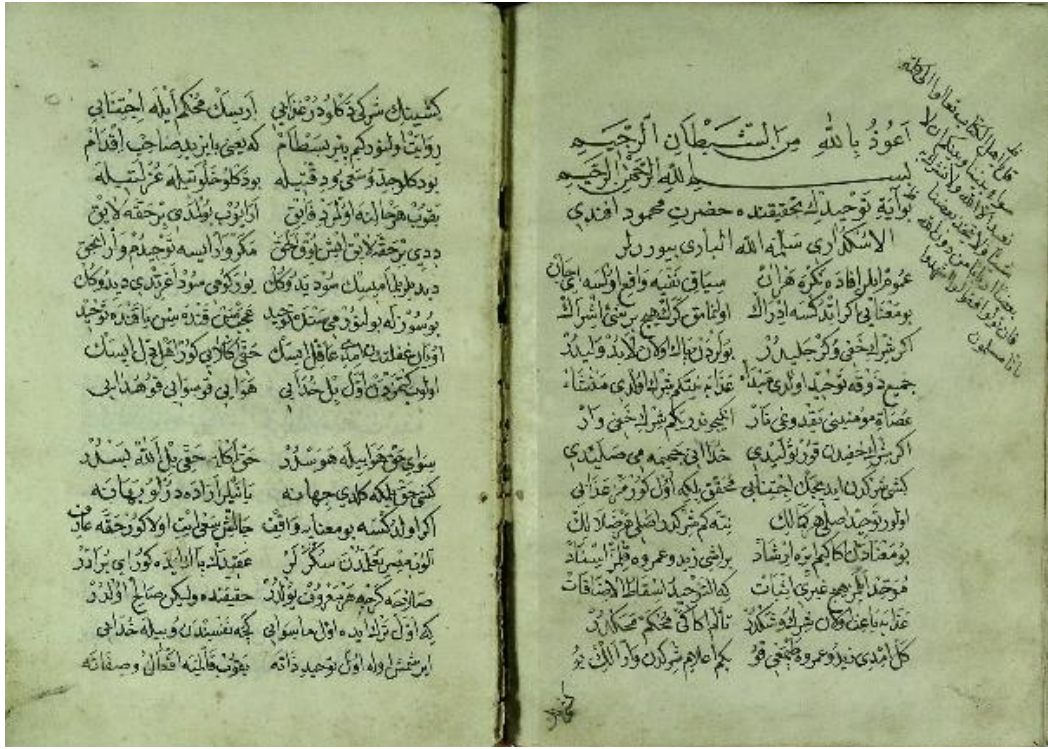

Turkish Studies

EK IX. Türk Tarih Kurumu Nüshası *Fâtiha Suresi Tercümes*'nin Başladığı SayfaEK X. Türk Tarih Kurumu Nüshası *Tevhîd Manzumeler*'nin Başladığı Sayfa

Turkish Studies

EK XI. Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Nüshası *Tevhîd Manzûmeleri*'nin Başladığı Sayfa

EK XII. Süleymaniye Kütüphanesi Diyarbakır Nüshası *Tevhîd Manzûmeleri*'nin Başladığı Sayfa

Turkish Studies

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Bayak, C. (2016). “Aziz Mahmud Hüdâyî: Fâtiha ve İhlâs Sureleri Tercümeleri ve Tevhîd Manzûmeleri / Aziz Mahmud Hodayi: The Translations of Fâtiha and Ihlas Suras and the Two Poems of Tawhid”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 11/10 Spring 2016, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9546>, p. 89-136.